

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Barbora Kraftová

Děti afrických imigrantů v Portugalsku

Strategie konstruování identity

Children of African Immigrants in Portugal

Strategies of Identity Construction

Praha 2009

vedoucí práce: PhDr. Jan Pargač, Csc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 26.4.2009

Barbora Kraftová

Anotace

Ve své diplomové práci se zabývám procesy konstruování identity u dětí imigrantů z lusofonní Afriky žijících v Portugalsku. Zkoumaná skupina mi slouží jako výchozí bod pro nahlédnutí do toho, jak se utvářejí nové hybridní a synkretické identity charakteristické pro dnešní globalizovaný svět. Děti imigrantů jsou ideální pro ilustraci těchto fenoménů, protože balancují na rozhraní dvou a více kultur a identit a nezapadají tedy do žádné ze stávajících kategorií, jejichž prostřednictvím se lidé identifikují.

V rámci mého terénního výzkumu se mi podařilo identifikovat tři hlavní strategie, s jejichž pomocí se děti imigrantů vyrovnávají se svým ambivalentním postavením ve společnosti a hledají své místo ve světě: strategii identifikace s Portugalskem, strategii identifikace se zemí původu rodičů a strategii smíšené identifikace. Prostřednictvím analýzy fungování těchto tří strategií se snažím zjistit, jaké faktory určují, pro kterou strategii se konkrétní informátor rozhodne a jaký má tato volba vliv na jeho život. Výsledky vypovídají hodně nejen o dětech imigrantů samotných, ale i o portugalské společnosti jako takové.

Synopsis

In my thesis I deal with processes of identity construction among the children of immigrants from Lusophone Africa (Portuguese-speaking African countries) living in Portugal. The group in focus serves as a starting point for an examination of how the new hybrid and syncretic identities are constructed in today's globalized world. The children of immigrants, balancing on the edge of two or more cultures and identities and not fitting in any of the categories through which people normally identify themselves, are an ideal group for the illustration of these phenomena.

In the course of my field work I was able to identify three main strategies by means of which the children of immigrants cope with their ambivalent position in society and try to find their place in the world: the strategy of identification with Portugal, the strategy of identification with their parents' country of origin and the strategy of mixed identification. Through the analysis of the functioning of these three strategies I try to find out the factors that determine which strategy each of the informants chooses and what is the impact of this choice on their lives. The results tell us a lot not only about the children of immigrants themselves but about the Portuguese society in general as well.

Obsah

1. Úvod.....	5
1.1. Metodologie.....	6
2. Teoretická východiska.....	8
2.1. Co je identita?.....	8
2.1.1. Národ a identita.....	10
2.1.2. Identita v migračním kontextu.....	11
2.1.3. Rasa a identita	13
3. Problematika imigrace v Portugalsku.....	15
3.1. Portugalsko jako cíl imigrantů.....	15
3.2. Imigrační politika a politiky občanství.....	19
4. Děti imigrantů – na rozhraní kultur.....	23
4.1. Charakteristika skupiny a hlavní problémy.....	23
4.2. Život v Portugalsku očima dětí imigrantů.....	27
4.3. Vztah k zemi původu rodičů.....	39
5. Strategie identity a hledání svého místa ve světě.....	43
5.1. První strategie - identifikace se zemí původu rodičů.....	43
5.2. Druhá strategie - identifikace s Portugalskem.....	47
5.3. Třetí strategie - identifikace smíšená.....	50
6. Faktory ovlivňující volbu identifikační strategie.....	56
6.1. Vliv majoritní společnosti.....	57
6.2. Problém rasy.....	59
7. Nové identity.....	62
7.1. Hudba.....	62
8. Závěr.....	66
9. Seznam použité literatury.....	69
10. Přílohy.....	72

Úvod

Ve své diplomové práci se budu zabývat dětmi imigrantů z bývalých portugalských kolonií v Africe žijícími v Portugalsku, konkrétně v metropolitní oblasti Lisabonu. O toto téma jsem se začala blíže zajímat v průběhu mého prvního dlouhodobého pobytu v Portugalsku v rámci programu Erasmus. V Portugalsku jsem strávila téměř rok (září 2005 – srpen 2006) a v rámci dobrovolnické činnosti pro nevládní neziskovou organizaci *Solidariedade Imigrante*, která se zasazuje o dodržování práv imigrantů a poskytuje jim právní a sociální poradenství, jsem se poprvé dostala do imigrantských čtvrtí na předměstí Lisabonu. Od té doby jsem si začala zjišťovat informace o životě dětí imigrantů v Portugalsku a jejich problémech. Uvědomila jsem si, že jejich situace je jedním z nejpálčivějších sociálních problémů v Portugalsku. Tento fakt odráží i existence značného množství portugalsky psané odborné literatury, která se tímto tématem zabývá, ať už z pohledu věd společenských či věd přírodních. Na druhé straně se však rozhodně nejedná o problém specificky portugalský. Integrace tzv. druhé generace imigrantů byla a je oříškem snad pro všechny státy s výraznějším počtem přistěhovalců. I Česká republika by se v budoucnu mohla setkat s podobnými problémy, pokud udělá stejnou chybu jako Portugalsko a existenci těchto lidí vezme na vědomí až v okamžiku, kdy začne být jejich situace neúnosná. Jedná se tedy o problematiku veskrze aktuální a do značné míry univerzální.

Tato práce je založena na terénním výzkumu, který jsem realizovala v průběhu svého druhého pobytu v Lisabonu v letním semestru 2007/08. Ve svém výzkumu jsem se zaměřila na děti imigrantů, které přišli z tzv. afrických zemí oficiálního portugalského jazyka (PALOP), tedy z Angoly, Guiney-Bissau, Kapverdských ostrovů, Mozambiku a Sv. Tomáše a Princova ostrova. Imigranti ze zemí lusofonní Afriky tvoří jednu z největších a nejstarších přistěhovaleckých skupin v Portugalsku a jejich potomci mají početní převahu nad potomky přistěhovaleckých skupin jiného původu. Zároveň je tato skupina na první pohled nápadná svým vzezřením, totiž tmavší barvou pleti, a tento fakt má bezpochyby značný vliv na jejich život v portugalské společnosti.

Za ústřední téma své práce jsem si zvolila problematiku konstruování identity u těchto mladých lidí, kteří vyrůstají na rozhraní dvou a někdy i více kultur. Doma jsou vychovávaní v kultuře země, ze které pocházejí rodiče, ale ve škole a v dalších interakcích s majoritní společností si osvojují kulturu portugalskou. Je jejich identifikace výsledkem kombinace obou kultur či se někdy přikloní jen k jedné z nich? A pokud ano, jaké faktory ovlivňují to, která

kultura převáží? Jaké reprezentace si tito mladí lidé vytvářejí ve vztahu k Portugalsku a k zemi původu svých rodičů či Africe obecně? Jak se vyrovnávají s odmítáním ze strany majoritní společnosti, která je nepovažuje za právoplatné členy myšlené komunity, kterou je portugalský národ? To jsou některé z otázek, které mi byly impulzem pro zahájení výzkumu. Zajímalo mě tedy, jak se děti imigrantů vyrovnávají s rozpory vzniklými jejich balancováním na rozhraní kultur a jak se tato rozpolcenost odráží v jejich procesu konstruování identity. Mou hypotézou bylo, že děti imigrantů používají různé identifikační strategie, s jejichž pomocí si hledají své místo ve světě a vyrovnávají se s rozličnými tlaky souvisejícími s jejich ambivalentním postavením ve společnosti. Snažila jsem se identifikovat tyto strategie a zjistit, jaké faktory určují, ke které strategii se konkrétní člověk přikloní, a jaký má tato volba vliv na jeho život.

Problematiku konstruování identity jsem si zvolila proto, že nahlédnutí do tohoto identifikačního procesu podle mého názoru umožňuje porozumět ambivalentní pozici dětí imigrantů ve společnosti, jejich motivacím a postojům. A právě pochopení je podle mne zásadní při hledání řešení pro jejich problémy.

V první části práce se věnuji teoretickému vymezení pojmu identita, tak jak ho chápu v této práci. Dávám ho do souvislosti s koncepty jako je národ a rasa a zasazuji ho do kontextu migrace. V další části přibližuji problematiku imigrace v Portugalsku v obecné perspektivě a předkládám stručný vhled do portugalské imigrační politiky a politik občanství. Následující část je věnována představení výsledků výzkumu a jejich vyhodnocení. Nejprve charakterizují zkoumanou skupinu a uvádím hlavní problémy, kterým čelí v portugalské společnosti. Pak se zabývám vztahem dětí imigrantů k Portugalsku a k zemi původu rodičů. Přistupuji k analýze tří výsledovaných identifikačních strategií a zaobírám se faktory ovlivňujícími, kterou z těchto strategií si konkrétní člověk zvolí. Nakonec se krátce věnuji tzv. novým identitám a roli, jakou při jejich konstruování hraje hudba.

Metodologie

Ve svém terénním výzkumu jsem používala metod zúčastněného pozorování a neformálních a polostrukturovaných rozhovorů. Šlo o kvalitativní výzkum.

V první fázi výzkumu jsem navštěvovala různé organizace, pracující s dětmi imigrantů a sídlící většinou přímo v imigrantských čtvrtích, a zajímala se o jejich funkci a způsob fungování. Neformální rozhovory s pracovníky těchto organizací mi umožnily seznámit se s hlavními problémy, kterým děti imigrantů čelí, a s tím, jak jsou v konkrétních

případech řešeny. Navštěvovala jsem také různé společenské akce a oslavy organizované v těchto periferních čtvrtích. Jako dobrovolnice jsem se účastnila aktivit organizace *Formar para inserir*, která působí ve čtvrti Santa Filomena, jedné z imigrantských čtvrtí na předměstí Lisabonu. Hlavní náplní činnosti této organizace (jak napovídá její název, který by se dal volně přeložit souslovím *Vzděláním k integraci*) je podpora vzdělávání jak u dětí, tak i u dospělých. Zároveň jsem se snažila sledovat události týkající se dětí imigrantů a jejich odraz ve sdělovacích prostředcích. Zúčastnila jsem se také několika konferencí a přednášek věnovaných jak přímo tématu dětí imigrantů tak imigraci obecně. To mi umožnilo seznámit se nejen s vědeckým, ale i s politickým diskurzem týkajícím se problematiky imigrace v Portugalsku. Hlavním účelem této „seznamovací“ fáze výzkumu bylo zorientování se v problematice, participativní výzkum a navazování kontaktů s informátory.

Ve druhé fázi výzkumu jsem realizovala polostrukturované rozhovory s jedenácti informátory. Délka těchto rozhovorů se pohybovala v rozmezí od 45min do 90min. Informátory byli mladí lidé obou pohlaví ve věku od 19 do 31 let, kteří se v Portugalsku buď narodili, nebo tam před dosažením zletilosti přijeli s rodiči. Reprezentativnosti výzkumného vzorku jsem se snažila dosáhnout tím, že jsem si vybírala lidi z různých sociálních prostředí, různého vzdělání a profese. Rozhodla jsem se také nezaměřit se jen na děti imigrantů z jedné určité země, tak jak při podobných výzkumech postupují Portugalci. To proto, že děti imigrantů ze zemí lusofonní Afriky tvoří podle mého názoru skupinu s množstvím společných prvků, co se týče pozice v majoritní společnosti a problémů, kterým čelí. To se odráží i v jejich strategiích konstruování identity. Takové vymezení výzkumného vzorku však s sebou neslo jisté problémy. Šlo především o kontaktování informátorů, které muselo probíhat na více různých místech. Některé z nich jsem poznala přímo v imigrantských čtvrtích, některé na fakultě a jiné při brigádě v kavárně. Mnoho kontaktů jsem získala přes své přátele a známé.

Teoretická východiska

Co je identita?

Identita je jedním z nejhůře definovatelných, ale zároveň nejhojněji užívaných konceptů v soudobých společenských vědách. Právě komplexní charakter tohoto konceptu z něj činí nástroj vhodný k popisu mnohotvárných fenoménů charakteristických pro současný svět a těžko uchopitelných pomocí jiných pojmů.

Identita souvisí s identifikací jednotlivce jako jedinečné entity odlišné od ostatních, tedy s afirmací *'self'*, neboli subjektivního *'já'*. Identita je konstruována ve vztazích individua s okolním světem, v neustálé dialektice *'já'* versus *'někdo jiný'*¹, ve hře podobnosti a rozdílnosti: "*(...) 'kdo jsem já' záleží na tom, 'kdo jsem já v opozici k', a na tom, kdo maluje linii rozdílnosti mezi námi.*"²

Osobní identita, *self identity*, je vyjadřována prostřednictvím příslušnosti k různým skupinám, vzniká tedy na jakési křižovatce identit kolektivních.³ Identita osobní a identita skupinová, *group identity*, spolu tedy úzce souvisí. Sociální skupiny se utváří na základě různých kritérií – od náboženského přesvědčení, přes etnickou či rasovou příslušnost a politickou ideologii až po sexuální orientaci.⁴ Můžeme tedy mluvit o identitě sexuální, náboženské, etnické, rasové, národní apod., které odpovídají identifikaci s takto definovanou skupinou.

Podle Erika Eriksona je identita nedílnou součástí sociálního, kulturního a historického prostředí. Role, hodnoty, ideály a normy společnosti hluboce formují osobní identitu a jsou její součástí.⁵

Nespočetné definice identity lze rozdělit mezi dva základní přístupy k tomuto konceptu. První představuje esencialistické pojetí identity jako předem dané a stabilní složky lidského *"já"*. Druhý přístup, ke kterému se přikláním v této práci, chápe identitu jako dynamický proces, který se vyvíjí v průběhu lidského života. Podle Stuarda Halla je třeba chápat identitu jako neustálé *'tvoření'*, jako proces bez konce:"*(...) we should think, instead, of identity as a 'production', which is never complete, always in process, and always*

¹ Saint-Maurice (1997). *Identidades Reconstruídas. Caboverdianos em Portugal*. Celta Editora, Oeiras, p. 19

² Saint-Maurice (1997), p. 24

³ Moreira C.D. (2006), p. 20

⁴ Saint-Maurice (1997), p. 22

⁵ Roland, A.(2003). *Identity, Self and Individualism in a Multicultural Perspective* In Salett, E.P., Koslow, D.R.: *Race, Ethnicity and Self. Identity in Multicultural Perspective*. National Multicultural Institute, Washington, D.C.,p. 7

constituted within, not outside, representation.”⁶ Pojem reprezentace, který se objevuje ve druhé části citátu, je zásadní pro pochopení konceptu identity. Identita je ve své podstatě systémem reprezentací, které si člověk utváří o sobě a o ostatních.

Také Paul Gilroy mluví o nestabilitě a proměnlivosti identit, které jsou podle něj neustále přetvářeny a jsou tedy neukončené.⁷ Identity jsou dynamické, fragmentární a plurální.

Zygmund Bauman považuje identitu za moderní vynález. Identita je podle něj spojená se snahou moderního člověka najít své místo ve světě. Je to pojem označující snahu o útěk z nejistoty, která plyne z nutnosti volit mezi nepřeborným množstvím možných stylů a vzorců chování a potřeby dosáhnout uznání svého postoje ze strany ostatních.⁸

Bauman užívá metaforu poutníka pro popis strategií konstruování identity u moderního člověka, pro nějž budování identity, tedy jakási symbolická pout', bylo životním programem. Problémem moderního člověka - poutníka - však podle Baumana nebylo ani tak to, jak konstruovat identitu, ale spíše to, jak ji konzervovat ve světě, který ztratil celistvost a kontinuitu. Naproti tomu postmoderní člověk podle něj mění identitu se stejnou lehkostí jako kabát. Dobře konstruovaná a stabilní identita se stává přítěží, je třeba zabránit její fixaci. Postmoderní člověk, pro kterého Bauman užívá metafory turisty, tuláka, hráče, má hrůzu z pout a závazků a ze všech sil se jim snaží vyhnout. Představuje si život jako arbitrární sled přítomných okamžiků, tedy jakousi kontinuální přítomnost bez následků.⁹

Mnoho autorů se zabývá vlivem moderního globalizovaného světa na proces konstruování identity. Giddens zdůrazňuje spontánnost a aktivní přístup s nímž lidé začleňují do svého každodenního života zkušenost zprostředkovanou médií. Náš fenomenální svět už neodpovídá fyzickému prostředí, ve kterém se pohybujeme. Zachování koherence v narativě osobní identity v kontextu pozdní modernity je podle něj úkol ztížený řadou problémů a tenzí.¹⁰

Každý člověk se identifikuje s mnoha různými skupinami a tyto jeho identifikace se v průběhu času mění. V identifikačním procesu dochází k vrstvení a překrývání referencí a příslušností.

V procesu konstruování vlastní identity dnes člověk může využívat množství referencí

⁶ vl. překlad: “(...)měli bychom myslet identitu spíše jako tvoření, které není nikdy dokončené, v neustálém procesu a konstituované vždy v rámci, ne mimo reprezentaci.” Hall, S.(2001). *Cultural Identity and Diaspora* In Woodward, K. (Ed.): *Identity and Difference*, Sage Publications Ltd., p. 51

⁷ Gilroy p. (2000), předmluva, p. xi

⁸ Bauman Z. (2003), p. 19

⁹ Bauman Z. (2003), p. 22-23

¹⁰ Giddens A. (1999), p. 189

jak lokálních, tak i globálních. Jedním z nevymluvnějších příkladů je hudba a transnacionální životní styly, které se kolem některých hudebních žánrů vytváří (např. kultura hip hop, reggae, techno apod.). Aktivní a inovativní konzumace kulturních produktů, jako je například hudba, umožňuje vyjádřit jedinečné kulturní identity prostřednictvím přivlastnění a přetvoření těchto produktů. Podle Simona Fritha popová hudba umožňuje vznik emocionálních společenství mezi jednotlivci. Konzumace určitého hudebního stylu se tak může stát zkušeností kolektivní a přispět k vytvoření pocitu sounáležitosti se společenstvím příznivců tohoto stylu.¹¹

Národ a identita

Identita národní vyjadřuje pocit sounáležitosti se společenstvím lidí definovaným jako národ. Podle Gellnera je národ založen na představě, že sdílená kultura tvoří základní společenské pouto. Nacionalismus je pak politickým principem, podle něž by se politická a národní jednotka měla shodovat.¹² V takto vytvořeném státě by měli žít všichni příslušníci stejného národa, sdílející společnou kulturu, a nikdo jiný. Nacionalismus je podle Gellnera důsledkem specifických socio-ekonomických podmínek v Evropě 19. století. Není univerzální ani věčný. Nacionalismus je zcela moderním fenoménem.¹³

Benedict Anderson definoval národ jako '*imagined political community*' (myšlené politické společenství), tedy společenství, které si lidé představují jako omezené a suverénní. Myšlené je proto, že člověk, ať už je součástí sebemenšího národa, nikdy nepozná většinu ostatních příslušníků svého národa, a přesto v jeho mysli existuje obraz tohoto národa.¹⁴

Bleichův termín *re-imagined community* odkazuje k jakési rekonstruované myšlené komunitě (ve smyslu jaký jí dává Anderson). Tato rekonstrukce se odehrává na úrovni hranic komunity, které jsou posunuty tak, aby pojaly určitou skupinu lidí, kteří byli doposud vnímáni jako outsideři. Taková rekonstrukce národní identity samozřejmě není jednorázovým aktem, který by automaticky probíhal na všech úrovních komunity zároveň. Může k němu dojít jen v jedné sféře nebo části populace.¹⁵ Národ je vymezen na jedné straně formálními právními kritérii pro občanství, na straně druhé pak symbolickými a sociologickými rozměry

¹¹ Fradique T. (2003), p. 21-22

¹² Hobsbawm E.J. (2000). Národy a Nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita. CDK, Brno, p. 14

¹³ Gellner, A. (1997). *Nationalism*. New York University Press., p. 10-11

¹⁴ Anderson, B. (1991). *Comunidades Imaginadas. Reflexões sobre a Origem do Nacionalismo*. Edições 70, Lisboa, p. 25

¹⁵ Bleich, E. (1999). Re-imagined communities? Education policies and national belonging in Britain and France. In Geddes, A., Favell, A. (Ed.). *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*. Ashgate Publishing, p. 62

příslušnosti, jako jsou třída, náboženství, etnicita a rasa. Tyto mnohočetné a překrývající se hranice, které definují národní komunitu, vytvářejí napětí a způsobují řadu problémů. Méně formální, symbolická a sociologická, kritéria příslušnosti vytvářejí množství neformálních hranic, které fungují jako mechanismy vyloučení. Členství některých jednotlivců se tak stává sporným. Další problém představuje efekt prototypu, jenž rozděluje komunitu na členy centrální (ideální člen, tedy prototyp) a členy periferní.¹⁶

Koncept národa představuje dnes, přes svou relativní novost - vznikl na přelomu 18. a 19. století, základní kategorii pro klasifikaci lidí po celém světě. Národní příslušnost je první věcí, kterou se o cizím člověku dozvíme. Tato informace pak funguje jako stereotypní filtr, přes který se na člověka díváme, a ovlivňuje naše postoje a očekávání vztahující se k tomuto člověku. Je proto velmi důležité uvědomit si, že lidskou identitu není možné redukovat na národní příslušnost. Identity jsou heterogenní, plurální a fragmentované. Jak říká Hobsbawm: „(...) nemůžeme předpokládat, že u většiny lidí ztotožnění s národem - jestliže k němu dojde - vylučuje výskyt zbytku souboru identifikačních vztahů, které tvoří sociální bytost, nebo že jim je vždy či vůbec někdy nadřazeno. Ve skutečnosti se vždy pojí s identifikacemi jiného druhu, dokonce i když je pociťováno jako něco jim nadřazeného. Za třetí se ztotožnění s národem a to co – jak se věřívá – s sebou nese, v čase může měnit a posunovat, a to dokonce i v průběhu celkem krátkých období.“¹⁷

Identita v migračním kontextu

V kontextu migrace dochází k rekonstrukci identit. Tento ‘aktualizační proces’ zahrnuje přejímání nových prvků a zároveň přehodnocování těch starých a vede ke vzniku nových plurálních a synkretických identit, které nelze klasifikovat pomocí uzavřených kategorií jako je etnická nebo národní příslušnost.

Pro studium identity v současném světě charakteristickém častými přesuny obyvatel, ať už jde o migraci dobrovolnou či nucenou, může být podle Paula Gilroye užitečný koncept diaspor. Výhoda tohoto konceptu tkví v tom, že jde o mimo-národní termín, který může přispět k analýze interkulturních a transkulturních procesů a forem.¹⁸ Nejde však o diasporu chápanou v původním významu židovských komunit nuceně roztroušených po světě a toužících po návratu do země zaslíbené, ale o fenomén mnohem komplexnější, jakýsi nový typ společenství založený na jiném než teritoriálním základě. Jako příklad slouží Gilroyovi

¹⁶ Bleich E. (1999), p. 61

¹⁷ Hobsbawm E.J. (2000), p. 16

¹⁸ Gilroy P. (2003), p. 329

diaspora africká, tedy potomci černých otroků v Americe a v Evropě, které spojuje společná minulost a zkušenost s útlakem. Diasporické identity jsou podle něj kreolizovanými, synkretizovanými, hybridními a chronicky nečistými kulturními formami. Diaspora je pro nás výzvou porozumět měnícím se, migrantním formám, které mohou předefinovat ideu kultury prostřednictvím spojení s pohybem a dynamickou změnou. Gilroyovo pojetí diaspor je jasnou kritikou esencialismu v západním pojetí kultury. Koncept diaspor mu slouží k překonání hranic a omezení přítomných v kategoriích jako je národ či etnikum a tím k otevření cesty, která nepriviliguje moderní národní stát vůči sub-národním a supra-národním modelům moci, komunikace a konfliktu.¹⁹

V rámci postkoloniálního diskurzu a jeho kritiky kulturního imperialismu se rozšířil koncept tzv. hybridity, který bývá spojován se jménem profesora Homi Bhabha a jeho dílem „*The Location of Culture*“. Pojem hybridity byl dále rozpracován Birminghamskou školou kulturních studií (Stuart Hall, Paul Gilroy). Hybridita v jejich pojetí zdůrazňuje míšení kultur a vznik nových ‘nečistých’, ambivalentních identit, které neuznávají esencialismus a přesné hranice.²⁰

Děti imigrantů, které vyrůstají mezi dvěma a často i více kulturami, si vytváří identitu novou, která je kombinací mnoha referencí a spojuje prvky kultury rodičů s prvky kultury hostitelské země. Vytvoření pozitivního obrazu o sobě, *positive self-image*, u těchto potomků imigrantů záleží z velké části na přijetí ze strany společnosti ve které žijí: „(...) *obraz o sobě je negativní, když jedinec zažívá pocit bezmoci tváří v tvář podceňování ze strany ostatních.*“²¹ Krize identity způsobené pocitem vykořeněnosti a cizosti v zemi, kde se narodili a/nebo vyrostli, jsou důsledkem rasismu a diskriminace ze strany většinové společnosti, která je nepřijímá jako plnohodnotné občany. Tato krize, která se může projevit v podobě rezignace nebo revolty a odmítnutí norem většinové společnosti, znemožňuje úspěšnou integraci a často vede k maladaptacním strategiím jako je kriminalita a drogová závislost.

¹⁹ Gilroy P. (2003), p. 335

²⁰ Eriksen (2002), p. 153

²¹ Saint-Maurice (1997), p. 20

Rasa a identita

„, the dark and unarguable evidence of my own blackness...

I am the slave not of an idea that others have of me but of my own appearance.

I am fixed by it.“

Franz Fanon; Black Skin, Dark Masks²²

Rasou zde míníme sociálně konstruovaný koncept na jehož základě jsou lidé rozdělováni do skupin podle fyzických znaků, především podle barvy pleti. Takto vytvořené skupiny jsou pak považovány za navzájem odlišné a vnitřně homogenní.

Přesto, že bylo už dávno dokázáno, že biologicky definovaný koncept rasy je vědeckým konstruktem devatenáctého století, tento koncept a s ním spojená ideologie rasismu žije, i když v trochu jiné podobě, bez problémů dál. Žije totiž v myslích lidí. Dokud si budou lidé spojovat biologické rysy člověka s jeho charakterem, dokud pro ně budou barva pleti nebo šikmé oči reprezentovat nepřekonatelnou odlišnost, bude koncept rasy vzkvétat. Nemá sice reálný základ v přírodním světě, o to silnější je však jeho pozice ve světě sociálním. „*Rasy existují subjektivně v míře, v jaké jsou stále klasifikačně funkční na různých úrovních sociální interakce na straně jedné a v různých veřejných diskurzích na straně druhé, nehledě na to, že jejich používání je založeno na falešných kritériích*²³. Neměli bychom tedy existenci konceptu rasy popírat ani na něj zapomínat, nejen proto, že nám to zabrání porozumět fungování společnosti a jejím mechanismům inkluze a exkluze, ale především proto, že se tím vzdáváme možnosti proti němu a jeho projevům bojovat.

Rasa je jedním z hlavních klasifikačních konceptů (vedle pohlaví, třídy, věku a sexuality), které fungují v lidské společnosti. Rasa se podobá spíše jazyku než naší biologické podstatě. Podle Stuarta Halla mluvíme jazyky rasy a čteme tělo jako text. To znamená, že se zaměřujeme na vnější vzhled, tedy anatomické a fyziologické rysy člověka a podle nich lidi klasifikujeme. Barva pleti je podle něj jakýmsi prázdným označujícím znakem, jehož význam se mění v závislosti na kontextu.²⁴

Paul Gilroy vychází z Du Boisova konceptu dvojjakosti, *doubleness*, pomocí kterého tento autor charakterizoval identitu Afroameričanů, a používá termín dvojího vědomí, *double*

²² Stuart Hall, Race: The Floating Signifier (1996), <http://video.google.com/videoplay?docid=-8471383580282907865>, 24.4.2009

²³ Fradique, T. (2003). *Fixar o movimento: representações da música rap em Portugal*. Lisboa, D. Quixote, p. 138

²⁴ Stuart Hall, Race: The Floating Signifier (1996)

consciousness, pro vystižení identity černochů v západní společnosti. Tito lidé podle něj stojí mezi nejméně dvěma antagonistickými kulturními celky, jejichž odlišnost, která je symbolizována barvami – černou a bílou, je uměle vytvářena i udržovaná pomocí moderních konceptů jako je rasa, etnická identita a národní příslušnost.²⁵

Výrazy bílý a černý jsou charakteristické svou ambivalencí a relativitou. Jestliže například v portugalském kontextu být bílý má význam jen jako protiklad k tomu být černý, „černá identita“ je naproti tomu výsledkem komplexních identifikačních procesů. Žádný z těchto výrazů neodkazuje pouze na barvu kůže, fungují spíše jako politické barvy – konstruované a požadované.²⁶

²⁵ Gilroy P. (2000), p. 1-2

²⁶ Fradique T. (2003), p. 148

Problematika imigrace v Portugalsku

Portugalsko jako cíl imigrantů

Portugalsko jako tradičně emigrační země²⁷ se s problematikou imigrace začalo potýkat poměrně nedávno. První větší vlna imigrantů se dostala do Portugalska v 70. letech minulého století v souvislosti s Karafiátovou revolucí (25.4. 1974)²⁸ a následným vyhlášením nezávislosti portugalských kolonií. Od té doby došlo ke konsolidaci několika významných migračních proudů a přítomnost imigrantů v Portugalsku se stala nepřehlédnutelnou. Až v 90. letech 20. století se však tomuto fenoménu dostalo pozornosti portugalských politiků, kteří ho do té doby značně podceňovali.

Podívejme se tedy nejprve na vývoj usazování imigrantů v Portugalsku v druhé polovině 20. a na počátku 21. století a popišme si hlavní migrační proudy, které vznikly v tomto období. V roce 1960 žilo v Portugalsku 29 428 cizinců (0,3% celkové populace), z nichž většina pocházela z Evropy (67%), a to zejména ze Španělska; a Brazílie (22%). Jednalo se většinou o imigranty staršího data, kteří se v Portugalsku usadili v průběhu první poloviny 20. století. Je třeba zdůraznit, že cizinci afrického původu tvořili v tomto období pouhých 1,5%. Ve druhé polovině 60. let a na počátku let 70., v souvislosti s industrializací a postupným otevíráním portugalské ekonomiky, imigrace nepatrně vzrostla.²⁹ V tomto období mají svůj původ i první migrační proudy pocházející z tehdejších portugalských kolonií v Africe (Angola, Guinea-Bissau, Kapverdské ostrovy, Mozambik, Ostrov sv. Tomáše a Princův ostrov). Šlo zejména o dvě skupiny: i) studenty a ii) nekvalifikované pracovníky, především z Kapverdských ostrovů, kteří byli rekrutováni pro práci zejména ve stavebním sektoru, aby vyvážíli obecný nedostatek pracovních sil, způsobený již zmiňovanou emigrací a ztrátami spojenými s válkou v koloniích. Vzhledem k tomu, že pohyb osob mezi tehdejšími africkými koloniemi a Portugalskem byl v době před rokem 1974 vnímán jako migrace mezi-regionální, neexistují početní údaje, které by nám umožnily přesnější představu. Pozdější údaje však poukazují na to, že tyto počty byly relativně malé. Přesto právě tato migrace utvořila základnu, která umožnila rychlé rozvinutí migračních řetězců s původem v bývalých

²⁷ V roce 2007 žilo podle OCDE: "International Migration Outlook 2007" v zahraničí pět milionů Portugalců, tedy počet odpovídající polovině obyvatel Portugalska. Zdroj:

http://dn.sapo.pt/2008/05/05/sociedade/numero_emigrantes_sobe_50_europa.html

²⁸ Karafiátovou revolucí skončila v Portugalsku pravicová diktatura tzv. Nového státu.

²⁹ Pires, R.P.(2003). Migrações e Integração. Teoria e Aplicações a Sociedade Portuguesa. Celta Editora, Oeiras, p. 121

portugalských koloniích a zejména na Kapverdských ostrovech v letech následujících po dekolonizaci.³⁰

Rok 1974 představuje tedy důležitý přelom – dochází k repatriaci Portugalců usazených v koloniích a formují se nové migrační proudy s původem v dnes tzv. afrických zemích oficiálního portugalského jazyka (PALOP). V následujících pěti letech vzrůstá počet obyvatel cizího původu s povolením k pobytu v Portugalsku téměř na dvojnásobek a to zejména díky příchodu cca 28 000 Afričanů z bývalých kolonií.³¹

V roce 1981 žilo v Portugalsku již 108 526 cizinců, což představuje vzrůst o 313%. Cizinci, kteří v roce 1960 představovali pouhých 0,33% celkové populace Portugalska, představují v roce 1981 již 1,10 %. K výrazným změnám došlo přirozeně i ve složení cizinecké populace. Evropané představovali v roce 1981 již jen 33%, zatímco poměr Afričanů stoupl z nepatrných 1,5% na 44%. Vzhledem k typickým charakteristikám těchto migračních proudů dochází také k výraznému omlazení cizinecké populace (poměr mladistvých do 15 let vzrůstá z 15% na 42% a poměr aktivních dospělých ve věku od 15 do 39 let stoupá z 32% na 36%) a k poměrnému vzrůstu počtu nekvalifikovaných pracovníků zaměstnaných zejména ve stavebnictví.³²

Jak je patrné z výše zmíněných údajů, v období těsně po Karafiátové revoluci byla imigrace synonymem pro imigraci africkou. V této první migrační fázi, následující těsně po dekolonizaci, byli zastoupeni státní příslušníci všech bývalých portugalských kolonií v Africe. Podle údajů obecného sčítání populace (*XII Recenseamento Geral da População*) z roku 1981 se v Portugalsku nacházelo 45 222 cizinců pocházejících ze zemí PALOP.³³ Nicméně je třeba brát toto číslo s rezervou, vzhledem k tomu, že různé zdroje se v těchto údajích liší. To je zcela pochopitelné uvědomíme-li si, jak obtížné je určit počet nelegálních imigrantů, kteří již v této době tvořili nezanedbatelnou skupinu. Dalším faktorem komplikujícím sčítání je částečné prolínání těchto migračních proudů s exodem repatriovaných portugalských státních příslušníků z bývalých kolonií.

V této první fázi po roce 1974 je možné rozlišit dva specifické typy migrace: migraci uprchlíků, tvořenou z většiny Angolany a v menší míře též Mozambičany; a migraci pracovních sil, tvořenou převážně Kapverdány. Pro migraci uprchlíků je typická vyšší kvalifikovanost, nižší věk a výrazný podíl studentů, pro migraci pracovních sil zase převaha osob s nižší kvalifikací, vysoká míra aktivity a přítomnost rodinného komponentu. Migrační

³⁰ Pires, R.P.(2003), p. 123

³¹ Pires, R.P.(2003), p. 123

³² Pires, R.P.(2003), p. 123-124

³³ Pires, R.P.(2003), p. 133

proudy s původem na Ostrovech sv. Tomáše a Princově ostrově a v Guiney-Bissau jsou smíšeného typu, přičemž v prvním případě dominuje migrace pracovní, zatímco pro druhý je charakteristická vyšší kvalifikovanost migrantů a silná přítomnost složky studentské.³⁴

Ve druhé polovině 80. let dochází k postupnému splývání těchto migračních typů ve prospěch migrace pracovní, která postupně zcela převažuje. Je však nutné si uvědomit, že tato převaha je spíše funkčního charakteru a nemusí nutně odrážet motivy, které k migraci vedly. Migrační proudy, na jejichž počátku stál nábor pracovních sil vyžadovaný vzrůstající portugalskou ekonomikou, vedly k rozvinutí stabilních migračních řetězců s původem v zemích PALOP, které usnadnili příchod množství osob bez ohledu na to, jaké motivy stály na počátku jejich migrace. Jak je zřejmé migrace uprchlíků nevyzímala, došlo spíše k její transformaci vlivem portugalské restriktivní azylové politiky. Oproti jiným evropským zemím, kde ekonomičtí migranti využívají azylového režimu, aby legalizovali svou situaci, v Portugalsku je to právě ekonomická migrace, která otvírá cestu migraci uprchlíků.³⁵

Od 80. let dochází v Portugalsku k zrychlenému růstu imigrace, ale zároveň i k obnově emigrace. V roce 1999 čítají cizinci s povolením k pobytu již celých 191 tisíc osob, tedy necelé 2 % celkové populace Portugalska.³⁶ 80. léta jsou charakteristická obnovením imigrace s původem v Evropě, zvláště ve Velké Británii, a rychlým vzrůstem nové imigrace brazilské. V letech 90. se opět stupňuje imigrace africká, a to zejména co se týče Guiney-Bissau, Angoly a Ostrovů sv. Tomáše a Princova ostrova. Národností nejvíce zastoupenou mezi cizinci s povolením k pobytu v roce 1999 byli Kapverdáné následovaní v sestupném pořadí Brazilci, Angolany, Guinejci, Brity a Španěly. Z těchto údajů je zřejmá jasná převaha Afričanů, kteří tvoří 55% všech cizinců.³⁷

Vedle stále rostoucího významu imigrace ze zemí PALOP, s výjimkou Mozambiku, je v tomto období možné pozorovat jistou heterogenizaci migračních proudů. Jde zejména o imigraci indickou a čínskou, které, přestože podle statistik početně zanedbatelné (to je však třeba přičíst imigraci ilegální) vykazují růst svou rychlostí srovnatelný s imigrací africkou.³⁸

V roce 1999 byla místem s největší koncentrací imigrantů oblast hlavního města Lisabonu, následovaná regionem Algarve, situovaným na jihu země. Distribuce imigrantů se však značně liší v závislosti na národnosti. Imigranti ze zemí PALOP jsou koncentrováni v

³⁴ Pires, R.P.(2003), p. 133

³⁵ Pires, R.P.(2003), p. 133-5

³⁶ Pires, R.P.(2003), p. 137

³⁷ Pires, R.P.(2003), p. 140

³⁸ Pires, R.P.(2003), p. 141

oblasti větších měst, zejména Lisabonu, Setúbalu³⁹ a v menší míře i Fara⁴⁰. Cizinci evropského původu jsou soustředěni ve stejné míře v Lisabonu jako na Algarve, což je oblast tradičně oblíbená mezi britskými, německými a holandskými penzisty. Imigranti ze zemí Ameriky se, s výjimkou Brazilců, usazovali nejčastěji v oblastech Portugalska v minulosti charakteristických silnou emigrací, což ukazuje na to, že jde o jakýsi protiproud emigrace – návrat emigrantů. Migrace Brazilců je komplexnější – zahrnuje jak návratové proudy, tak i migraci pracovních sil různé kvalifikace, což se odráží v jejím rozptýlení po celém portugalském území, s největší koncentrací v Lisabonu (44% Brazilců v roce 1999). Jak je zřejmé distribuce jednotlivých skupin imigrantů odráží specifické socioekonomické charakteristiky každé z těchto skupin. Tak třeba imigrace s původem v zemích Evropské unie je typická převahou kvalifikovaných profesí (specialisté v oblasti vědy a techniky, vedoucí a administrativní pracovníci), zatímco imigrace ze zemí PALOP se vyznačuje prvenstvím nekvalifikovaných zaměstnání v průmyslu a ve stavebnictví. Imigrace brazilská je, jak jsme již zmínili, charakteristická značnou socioekonomickou heterogeností. Za zmínku stojí fakt, že mezi imigranty indickými, mozambickými a čínskými zaujímají ústřední místo obchodní aktivity.⁴¹

Pro představu o dimenzi nelegální migrace si můžeme uvést odhady uvedené v jedné z prvních studií o imigraci, podle níž ilegální imigranti dosahovali v roce 1988 počtu 60 000. Většina z nich měla pocházet ze zemí PALOP (70%), z indického poloostrova (12%) a z Brazílie (8%). Tyto odhady se v podstatě potvrdily při mimořádné regularizaci imigrantů v letech 1993 a 1996. V roce 1993 regularizovalo svou situaci cca 23 000 cizinců. V roce 1996 cca 22 000 . Většinu, cca 70%, představují Afričané, především mladí pracovníci, sídlící v předměstských oblastech Lisabonu a Setúbalu, a pracující v nejméně kvalifikovaných a nejhůře placených sektorech jako je stavebnictví v případě mužů a služby v domácnosti v případě žen.⁴²

³⁹ Přístavní město cca 50 km na jih od Lisabonu.

⁴⁰ Centrum oblíbené turistické oblasti Algarve na jihu země.

⁴¹ Pires, R.P.(2003), p. 141-4

⁴² Pires, R.P.(2003), p. 145-6

Imigrační politika a politiky občanství

Portugalská imigrační politika, která se začala formovat během 80. let, měla od počátku restriktivní charakter. Jejím základem byla legislativní produkce zaměřená na regulaci migračních proudů a na vytvoření a rozvoj specializované policejní struktury pro tento účel: *Serviço de Estrangeiros e Fronteiras (SEF)*. V tomto období byla otázka imigrace politiky spíše přehlížena a odsouvána do pozadí – až do roku 1995 například netvořila součást vládních programů.⁴³ Základním kamenem imigrační politiky tohoto prvního období (do roku 1995) byla regulace režimu vstupu, opuštění území a pobytu cizinců přijata v roce 1981 a revidována roku 1993.⁴⁴ Pro tyto dokumenty bylo charakteristické chápání imigrace jako přechodného jevu, což se projevilo v logice poskytování víz, i ve faktu, že zde nebylo zakotveno právo na sloučení rodiny. Převládalo restriktivní pojetí práv imigrantů, zejména v oblasti práce. V portugalské ústavě byl sice od roku 1976 zakotven princip zrovnoprávnění cizinců s Portugalci, výjimkou však nadále zůstávala politická práva, stejně jako zastávání veřejných a jiných funkcí specifikovaných v zákoně. Existovala však možnost pozitivní diskriminace v případě cizinců pocházejících z lusofonních zemí, kterým byl umožněn přístup k některým z práv vyhrazených portugalským státním příslušníkům. Tato možnost byla ale omezena fungováním principu reciprocity. To jest některá práva byla v Portugalsku přiznána jen občanům těch zemí, v nichž byla stejná práva přiznána občanům portugalským. Tento princip se v oblasti volebního práva - šlo o možnost volit v komunálních volbách –vztahoval na všechny cizince.⁴⁵ Od roku 1977 platila restriktivní regulace práva na práci, týkající se cizinců žijících v Portugalsku a pracujících v zaměstnaneckém poměru. Od cizinců bylo vyžadováno pracovní vízum, zároveň byl touto směrnicí omezen počet cizích státních příslušníků ve firmách - alespoň 90% všech zaměstnanců firmy museli tvořit Portugalci.⁴⁶ Z popisu vývoje počtu cizinců v Portugalsku, který je součástí předešlé kapitoly vyplývá, že mezi právními omezeními a skutečnou praxí existoval povážlivý rozpor. Rozpor, který se projevil rozšířením neformálních ekonomických aktivit a nelegálního zaměstnávání cizinců. Základem imigrační politiky tohoto období byla kontrola migračních proudů prostřednictvím administrativně-byrokratického ztížení vstupu a usazování cizinců na portugalském území. Jejím hlavním účelem bylo omezit vstup cizinců a odradit je od toho, aby se usazovali na portugalském území. Důsledky těchto opatření však byly zcela jiné – nejdůležitějším z nich

⁴³ Pires, R.P.(2003), p. 155

⁴⁴ Pires, R.P.(2003), p. 158

⁴⁵ Pires, R.P.(2003), p. 157

⁴⁶ Pires, R.P.(2003), p. 156

byl vzrůst nelegální imigrace. Reakcí na tuto situaci byl proces, který zahrnoval již zmiňované mimořádné regularizace imigrantů v letech 1993 a 1996.⁴⁷

Druhou fází portugalské imigrační politiky (1995-2001), která je spojena s proměnou ve vládě v roce 1995 – pravicovou Sociálně demokratickou stranu (PSD) nahradila levicová Socialistická strana (PS), charakterizovalo zvýšení zájmu o otázky imigrace – těmto otázkám byl věnován větší prostor ve vládním programu - a důraz na integraci imigrantů oproti předchozímu zacílení na regulaci migračních proudů. V oblasti integrace bylo usilováno o rozšíření přístupu imigrantů k právům. Zvýhodnění lusofonních imigrantů bylo zachováno, stejně jako princip reciprocity. V politickém diskurzu došlo k artikulaci otázky imigrace s romskou otázkou a obě byly zařazeny do kategorie etnických menšin.⁴⁸ V roce 1996 vznikl úřad Vysokého komisaře pro imigraci a etnické menšiny (ACIME).⁴⁹ Jisté uvolnění se projevilo v oblasti režimu vstupu, pobytu, opuštění území a vyhoštění cizinců: Délka souvislého legálního pobytu na území Portugalska potřebná k získání trvalého pobytu se snižuje z 20 na 10 let (v případě lusofonních imigrantů dokonce na 6 let) a je uznáno právo na sloučení rodiny. Jako odpověď na pokračující problémy s nelegální migrací byla zavedena nová forma krátkodobého pobytu („*autorização da permanência*“) vázaného na pracovní poměr, která byla udělována ilegálním pracovníkům za účelem regularizace pobytu a pracovního poměru zároveň.⁵⁰ Z důvodu množství legislativních chyb v zákoně upravujícím udělování těchto povolení k pobytu to bohužel v praxi nemělo kýžený účinek. Zásadní bylo ale uvědomění si propojení mezi fungováním pracovního trhu a vývojem migračních proudů. Poprvé došlo k přenesení odpovědnosti za nelegální pracovní poměr na zaměstnavatele.⁵¹

Pro portugalskou imigrační politiku od roku 2001 je typická snaha o stabilizaci a stanovení dlouhodobějších cílů a zároveň návrat k restriktivním opatřením. Zákon z roku 2003 ruší zmiňovaný krátkodobý pobyt vázaný na pracovní poměr („*autorização da permanência*“), jehož zavedení nevedlo ke snížení nelegální migrace. Navíc přistupuje ke stanovení ročního limitu počtu cizinců, kteří mohou vstoupit na portugalské území a podmiňuje právo na sloučení rodiny předchozím legálním pobytem žadatele na území Portugalska. Je zaveden nový typ pracovních víz umožňující výzkumnou vědeckou činnost a vykonávání vysoce kvalifikovaných technických profesí, za účelem usnadnění usazování odborníků a vědců v Portugalsku. Důraz je kladen na potřebu sjednocení imigrační politiky, a

⁴⁷ Pires, R.P.(2003), p. 159-161

⁴⁸ Pires, R.P.(2003), p. 163

⁴⁹ Pires, R.P.(2003), p. 164

⁵⁰ Pires, R.P.(2003), p. 165

⁵¹ Pires, R.P.(2003), p. 166

to zejména v oblasti nelegální migrace, v rámci EU.⁵² V úpravě z roku 2004 je nově zakotveno zvýhodnění cizinců se znalostí portugalského jazyka při žádostech o povolení k pobytu. Další novinkou je zjednodušení byrokratického postupu při žádostech o pracovní vízum. Aktuální imigrační zákon z roku 2007 je založen na podpoře legální migrace a boji proti migraci nelegální. Vyznačuje se úsilím o omezení byrokracie a užívání nových technologií za účelem urychlení a zjednodušení procedur. Zjednodušuje také systém víz a povolení k pobytu a ruší podmínění sloučení rodiny legálním pobytém v Portugalsku. Důležitou změnou je zkrácení povinné doby legálního pobytu potřebné k získání trvalého pobytu na 5 let. Dále zákon zpřísňuje postihy za zjištěné napomáhání nelegální migraci.⁵³ Roku 2007 došlo také k přeměně úřadu Vysokého komisaře pro imigraci a etnické menšiny (ACIME) na úřad Vysokého komisaře pro imigraci a interkulturní dialog (ACIDI).⁵⁴

Co se týče politik občanství („*políticas da nacionalidade*“), tedy problematiky zákonů upravujících udělování státního občanství, došlo v Portugalsku od druhé poloviny minulého století k několika významným změnám. V roce 1975 těsně po Karafiátové revoluci byla, ve snaze zabránit přílivu imigrantů z bývalých afrických kolonií, přijata nová legislativa, ve které byl zakotven princip ztráty portugalského občanství. To se týkalo lidí narozených či zdomácnělých na území bývalých kolonií. Princip *ius solis*⁵⁵, který byl do té doby základem pro udělování občanství byl nahrazen principem *ius sanguinis*⁵⁶, což mělo vyřešit tehdejší dilema – umožnit repatriaci bílých Portugalců a zároveň zamezit příchodu proudu černých uprchlíků.⁵⁷ Nový národnostní zákon z roku 1981 pokračoval v naznačené restriktivní linii a zavedl nová omezení udělování státního občanství. Za Portugalce měly být od té doby považováni jen ty děti cizinců, jejichž rodiče pobývají v zemi po dobu alespoň 6ti let a které deklarují, že chtějí být Portugalci.⁵⁸ Zákon z roku 1994 ještě posílil tato omezení, když ustanovil, že na portugalské občanství budou mít napříště nárok jen ty děti cizinců narozené na území Portugalska, jejichž rodiče legálně pobývají v zemi po dobu alespoň 6ti let (v případě občanů PALOP) respektive 10ti let (v případě ostatních cizinců). Získání občanství tedy začalo být v jakési logice dědičného hříchu podmíněno legálním pobytém rodičů na území Portugalska. Tento zákon ztížil či zcela znemožnil získání občanství nemalému

⁵² Pires, R.P.(2003), p. 165

⁵³ www.mai.gov.pt/data/documentos/%7B115AB1B4-2C21-45FB-A2D5-A996E4A66EF8%7D_aspectosrelevantesdaleiimigracao.htm

⁵⁴ www.acidi.pt

⁵⁵ *Ius solis* označuje systémy, ve kterých je občanství uděleno, všem těm, kdo se narodí v určité zemi.

⁵⁶ *Ius sanguinis* označuje systémy, ve kterých je občanství uděleno všem potomkům státních příslušníků určité země.

⁵⁷ Pires, R.P.(2003), p. 126-7

⁵⁸ Pires, R.P.(2003), p. 128

množství mladých lidí narozených na území Portugalska, a tak v podstatě legalizoval jejich vyloučení. Další přijatá omezení se týkala získávání občanství prostřednictvím sňatku. Novým požadavkem v procesu naturalizace se stalo dokázat skutečnou vazbu na národní komunitu.⁵⁹ Uvolnění přišlo až s novým, aktuálním, zákonem o občanství z roku 2006, který znovu posílil zastoupení principu *ius solis*. Ten stanovuje několik způsobů, jak mohou děti cizinců narozené na území Portugalska získat občanství, a to: i) pokud jeden z rodičů pobývá legálně v Portugalsku po dobu alespoň 5 let ii) pokud v Portugalsku ukončí první stupeň základního vzdělání iii) v případě dosavadního ilegálního pobytu v zemi, pokud posledních 10 let pobývaly v Portugalsku. Dalším důležitým krokem se stalo zrušení pozitivní diskriminace lusofonních imigrantů a celkové zjednodušení získávání občanství, požádat o občanství může na základě tohoto zákona každý cizinec, který legálně pobýval v zemi po dobu 6 let.⁶⁰

⁵⁹ Pires, R.P.(2003), p. 129

⁶⁰ www.nacionalidade.sef.pt/index.html

Děti imigrantů – na rozhraní kultur

Charakteristika skupiny a hlavní problémy

„Jak je možné mluvit o imigrantech v případě lidí, kteří odnikud neemigrovali a kteří jsou ostatně nazýváni druhou generací?“⁶¹

Piere Bourdieu

Nejprve se pozastavím u problematiky terminologické. Pro označení zkoumané skupiny jsem zvolila spojení „děti imigrantů“, které odpovídá portugalskému „*filhos de imigrantes*“, protože je podle mého názoru nejpřesnější. Narozdíl od označení „imigranti druhé generace“, „*imigrantes da segunda geração*“, které považuji za zavádějící, zdůrazňuje, že se jedná o děti, tedy přímé potomky imigrantů, ne o imigranty samotné. Tito lidé nejsou imigranty, protože nikdy neemigrovali a nazývat je imigranty je jen jedním ze způsobů jejich symbolického vyloučení z majoritní společnosti. V termínu „imigranti druhé generace“ je implicitně přítomna esencialistická koncepce sociálních identit. Toto označení zahrnuje předpoklad, že děti imigrantů jsou stejní jako jejich rodiče. Děti imigrantů vskutku ve většině případů zdědí znevýhodněnou společenskou pozici první generace, tj. rodičů. Jejich život však není automatickým pokračováním života rodičů. Právě naopak mezi imigranty a jejich dětmi existuje množství rozporů, a to především na úrovni hodnot a životního stylu, což je zcela přirozené, uvědomíme-li si, že děti imigrantů vyrůstají ve zcela jiném kulturním prostředí než z jakého pocházejí jejich rodiče.⁶²

V konkrétním případě dětí imigrantů ze zemí PALOP se v Portugalských společenských vědách užívá několik termínů. Portugalský sociolog F. L. Machado zavedl termín „noví luso-Afričané“ („*novos luso-africanos*“), který podle něj nejlépe postihuje dvojí referenční prostor, který je těmito lidem zdrojem pro konstruování identity, tedy prostor lusofonní - portugalský a prostor africký.⁶³ Proti tomuto konceptu, který považuje za omezující, se staví jiný portugalský sociolog A.C. Contador a navrhuje označení „mladí černí Portugalci“ („*jovens negros portugueses*“). Tento název zdůrazňuje roli barvy pleti, která je podle něj důležitým atributem charakterizujícím a spojujícím tuto sociální skupinu, a zároveň odkazuje k pluralitě referencí využívaných těmito mladými lidmi v neukončeném procesu (re)konstruování identit. Jsou Portugalci, protože se narodí v Portugalsku a procházejí

⁶¹ vl. překlad, zdroj: Bourdieu, P. (1998), p. 20

⁶² Machado, F.L. (1994), p. 120

⁶³ Machado, F.L. (1994), p. 112

procesem socializace prostřednictvím školy a včlenění do profesionálních struktur v Portugalsku, jsou mladí protože patří do této věkové skupiny a jsou černí, protože černošství, *negritude*, je pro ně odlišujícím faktorem, který obohacuje prožívání mladých identit o nové složky, otevírá jim nové obzory a je základem pro nové sociální vazby. Reference černošství, *negritude*, je jakýmsi transnacionálním prostorem, který spojuje všechny mladé lidi černé pleti na světě.⁶⁴ Diskuse okolo těchto termínů naznačuje dynamiku studií zabývajících se tématem dětí imigrantů v Portugalsku. Já se v této práci nadále přidržím popisného spojení dětí imigrantů z lusofonní Afriky, protože mi vyhovuje jeho otevřenost a neutrálnost.

Zkoumanou skupinu tvoří potomci kapverdských imigrantů, kteří do Portugalska přišli v 60. letech minulého století, ale především početně mnohem silnější skupina potomků těch imigrantů, kteří do Portugalska přicházeli ze zemí PALOP od 80. let.⁶⁵ Jedná se tedy o skupinu tvořenou především dětmi a mladými lidmi, kteří se narodili a/nebo vyrostli a prošli socializací v kontextu hostitelské společnosti, kde byli vystaveni vlivům institucí jako je škola a sdělovací prostředky, ale i působení svých vrstevníků a moderních životních stylů spojených s urbánním prostředím. Jejich kultura je nevyhnutelně výsledkem toho všeho, ať už je role rodiny, jako uzavřeného prostoru reprodukce původní kultury, sebevětší.⁶⁶ Je totiž třeba si uvědomit, že i rodiče podléhají vlivům hostitelské společnosti, které se i u nich projevují na úrovni (re)konstrukce identit a v tom, co předávají svým dětem. Dá se říci, že tyto mladí lidé si budou kulturně mnohem bližší s mladými Portugalci pocházejícími z podobného sociálního prostředí než se svými rodinami.⁶⁷

Děti imigrantů mají své specifické problémy, které jsou dány jejich ambivalentním postavením ve společnosti. Tuto pozici velmi dobře vystihuje obrat, který je ve spojení s nimi někdy užíván, totiž: nejsou ani ryba ani rak. Nejsou „pravými“ Portugalci, ale nejsou ani „pravými“ Kapverdany, Angolany, Guinejci nebo Mozambičany. Je jen na nich, aby si našli své místo ve společnosti a dosáhli uznání okolí.

Většina těchto dětí imigrantů pochází ze znevýhodněného sociálního prostředí, které kontrastuje se sociálními podmínkami majoritní společnosti. Velká část z nich žije v imigrantských čtvrtích na předměstí velkých měst, nebo ve čtvrtích sociálního bydlení. Obecně jsou tyto mladí lidé špatně integrováni a mají omezené možnosti v důsledku rámce obtíží a omezení všeho druhu, ve kterém žijí jejich rodiče. Důkazem jsou vážné problémy,

⁶⁴ rozhovor s Antoniem Contadorem, “Os jovens negros portugueses são portugueses”, p. 1
www.inde.pt/partnet/Textos/DocAntContador-pt.pdf; Contador, A.C. (2001)

⁶⁵ Machado, F.L. (1994), p. 119

⁶⁶ Machado, F.L. (1994), p. 121

⁶⁷ Machado, F.L. (1994), p. 123

kteře charakterizují jejich vztah ke škole a trhu práce. Stupeň neúspěchu dětí imigrantů ve škole je vyšší než národní průměr.⁶⁸ Velkým problémem je předčasné ukončení školní docházky, ke kterému se z důvodů špatné finanční situace a nutnosti pomáhat rodičům, ale i nedostatku motivace a nízké sebedůvěry rozhodne velká část z nich. Tato situace je závažná uvědomíme-li si, že výchozí znevýhodnění těchto mladých lidí se tím ještě prohlubuje. Dalším zdrojem obtíží je jazyková bariéra. To se týká zejména dětí imigrantů z Kapverdských ostrovů, jejichž mateřštinou je kreolština, a kteří se s portugalštinou poprvé setkají často až ve školních lavicích. To samozřejmě vede k marginalizaci těchto dětí. Integrace dětí imigrantů na trh práce má podobnou formu jako v případě jejich rodičů. V porovnání s mladými Portugalci vykonávají mnohem častěji méně kvalifikované profese a mnoho z nich nemá pracovní smlouvu.⁶⁹

Základním problémem, který stojí za nesčetnými překážkami, které tito mladí lidé musí překonávat v každodenním životě, je legalizace pobytu v Portugalsku a získání portugalského občanství. Mnozí prožili celý dosavadní život v Portugalsku, aniž odtamtud, jak se říká, „vytáhli paty“, a přesto jsou legálně cizinci. Z toho plyne jejich znevýhodnění v mnoha oblastech života, zejména pak na trhu práce, ale nejen tam: v důsledku nejasného legálního statusu se potýkají s mnoha omezeními i v oblasti studia (získávání stipendií) či sportovních aktivit (omezení stanovující maximální počet cizinců ve fotbalovém týmu, účast v národních soutěžích apod.).

Další obtíží, se kterou se musí mnoho z nich vyrovnávat, je stigmatizace spojená s imigrantskými čtvrtěmi a jejich obyvateli. Tyto ilegální přistěhovalecké čtvrti vznikaly od 70. let minulého století na předměstí velkých portugalských měst. Jsou tvořené baráky, „*barracas*“, slepenými z nejrůznějších materiálů, a spleť úzkých křivolakých uliček. Jsou pro ně charakteristické nevyhovující hygienické podmínky, absence infrastruktur a veřejných institucí. Tyto čtvrti, nazývané také „*bairros de lata*“ (plechové čtvrti) jsou symbolem kriminality, delikvence a chudoby a jsou považovány za extrémně nebezpečná místa. Kdo bydlí v této čtvrti, je automaticky stigmatizován v očích majoritní společnosti. Bydliště v tomto případě funguje jako prostředek exkluze. Některé z těchto imigrantských čtvrtí dnes prochází requalifikací, která zahrnuje rekonstrukci a získání legálního statusu, většina z nich je však postupně demolována a jejich obyvatelé stěhováni do čtvrtí sociálního bydlení, což bohužel vede pouze k teritoriálnímu přesunutí problému. Ilustrací této situace je článek, který vyšel 6. dubna 2007 v týdeníku *Expresso* a který informuje o tom, že počet nebezpečných

⁶⁸ Machado, F.L. (1994), p. 124

⁶⁹ Machado, F.L. (1994), p. 124

čtvrtí v metropolitní zóně města Lisabonu vzrostl o 50% (od r. 2005) a podává výčet 87 čtvrtí, které byly policisty vyhodnoceny jako zóny se zvýšeným rizikem (viz Příloha 3). Jedná se veskrze o ilegální imigrantské čtvrti a čtvrti sociálního bydlení. Řešením je podle policistů větší přítomnost lépe ozbrojených mužů zákona na těchto místech. To vypovídá o obecném přístupu Portugalska k sociálním problémům spojeným s imigranty. Před hledáním příčin a prevencí dávají tamější autority přednost násilnému potlačení důsledků, což má samozřejmě velmi daleko k dlouhodobému řešení těchto problémů.

Největší část obyvatel těchto imigrantských čtvrtí na předměstí Lisabonu tvoří Kapverdáné a jejich potomci, dále tu žijí imigranti z ostatních zemí PALOP, ale i chudí Portugalci, kteří do Lisabonu přišli za prací většinou ze severní části země. Tyto čtvrti tvoří jakýsi svět sám pro sebe. Těžké podmínky, ve kterých jejich obyvatelé žijí, jsou vyvažovány zvýšenou solidaritou a vzájemností. Problémem je však jistá izolovanost (jak teritoriální, tak sociální) těchto čtvrtí od zbytku města a tím i od většinové společnosti. Děti, které tu vyrůstají, často neví nic o životě mimo jejich „*bairro*“ a nejsou připraveny na život v majoritní společnosti.

Stigmatizace a kriminalizace dětí imigrantů je z velké části dílem sdělovacích prostředků. Média vytvářejí a rozšiřují negativní obraz o dětech imigrantů tím, že o nich informují nevyváženě, ve většině případů jen ve spojení s problémy. Mediální reprezentace této sociální skupiny je založena na asociaci mezi dětmi migrantů, delikvencí a kriminalitou. V tomto procesu hraje barva pleti významnou roli. V Portugalsku je skupina mladých černochů snadněji označena negativní nálepkou než skupina mladých bělochů. Jestliže jsou identifikováni jako členové bandy, gangu či urbánního kmene⁷⁰, jsou častěji vystaveni policejnímu násilí.⁷¹ Portugalská antropoložka Teresa Fradique ve své analýze reprezentace násilí v portugalském tisku píše, že následkem zjednodušování a vytrhávání z kontextu, efektů charakteristických pro *newsmaking*, vzniká jakýsi typizovaný model událostí. Stálé opakování tohoto simplifikovaného modelu vyvolává asociace, a proto mluví-li se o ganzích nebo o „druhé generaci Afričanů“, zároveň jsou implicitně podsouvány další elementy, které jsou obvykle součástí mediální formule, tak jako chudoba, násilí, zločin a rapová hudba. Fradique mluví v této souvislosti o „rasializaci zločinu“ a jeho geografickém vymezení vázaném na předměstí. Mediální reprezentace má dokonce v některých případech určitý zpětný vliv na realitu. „*Může se stát, že nálepky, s jejichž pomocí jsou někteří mladí lidé démonizováni, jsou*

⁷⁰ Port. *tribo urbana* (angl. *urban tribe*) - jedná se o alternativní společenství lidí se společnými zájmy charakteristické pro městské prostředí. Viz. Pais, J.M., Blass, L.M. da S.(2004). Tribos urbanas: produção artística e identidades. Imprensa de Ciências Sociais, Lisboa, p.

⁷¹ Pais, J.M., Blass, L.M. da S. (2004), p.12

jimi přijaty za své jako odznaky identity. Tito mladí lidé jsou tím, čím jsou ,ale jsou také (bez toho aby tím byli) tím, za co jsou považováni, mýty, které jsou o nich vytvářeny. Tyto mýty neodráží skutečnost, ale spoluutvářejí ji. Je důležité, abychom se nenakazili konceptuálními omyly, které zaměňují skutečnost s její reprezentací.“⁷² Ilustrací tohoto procesu je případ označení „gang“, které se mezi mladými lidmi na předměstích Lisabonu ujalo až jako následek toho, že je tak začala označovat média.⁷³

Rasismus a diskriminace patří mezi největší problémy, se kterými se děti imigrantů z lusofonní Afriky potýkají. O charakteru rasismu v Portugalsku píše portugalská socio-psycholožka Joana Miranda: „*Rasismus existující v portugalské společnosti je v zásadě rasismem subtilním, převezmeme-li dichotomii navrženou v roce 1995 autory Pettigrewem a Meertensem mezi rasismem subtilním a rasismem flagrantním. Zdá se, že Portugalci internalizovali antirasistickou normu platnou ve společnosti, která jim zabraňuje vyjadřovat veřejně rasistické přesvědčení. Zároveň však nepřestávají projevovat postoje a názory, které nezapadají do této normy.*“⁷⁴

Na to, jak svůj život v Portugalsku vidí samy děti imigrantů, se podíváme v následující kapitole.

Život v Portugalsku očima dětí imigrantů

Portugalsko je jejich rodnou zemí anebo alespoň místem, kde strávily největší část dosavadního života. Bez významu také není, že se jedná o období dětství a dospívání, která jsou považována za zásadní ve vývoji lidské osobnosti. Tito mladí lidé mají velmi různorodé životní příběhy a tedy i odlišnou zkušenost se životem v Portugalsku. Přesto u nich lze vystopovat společné prvky ve vztahu k této zemi, která je jim ne vždy přívětivým domovem. Podívejme se tedy jaký je jejich pohled na Portugalsko a jaké jsou v jejich očích výhody a nevýhody života v této zemi. Reprezentace, které si utvářejí ve vztahu k Portugalsku a Portugalcům, se pokusím analyzovat a zjistit, jak se odrážejí v procesu konstruování identity informantů.

Existuje množství faktorů, které ovlivňují spokojenost dětí imigrantů se životem v Portugalsku. Mezi nejdůležitější patří migrační historie každého z nich, jejich socio-ekonomická situace a s ní spojené místo bydliště, vzdělání a profesionální zařazení, ale také zkušenost s rasismem a diskriminací.

⁷² Pais, J.M., Blass, L.M. da S. (2004), p. 13

⁷³ Fradique, T. (2003), p. 168

⁷⁴ Miranda, J. (2002). *A Identidade Nacional: Do Mito ao Sentido Estratégico*. Celta Editora, Oeiras, p. 25

Jako jednu z hlavních nevýhod života v Portugalsku zmiňovali respondenti zaostalost země a nedostatek pracovních příležitostí. Ve srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie je na tom podle nich Portugalsko hůře. Příčiny této situace vidí v tom, že země postrádá organizaci a snahu se rozvíjet. Lidem zde podle nich chybí ambice a pracovní nasazení.

(...) Portugalsko je nejzaostalejší, ostatní vstoupili do Evropské unie a maximálně se rozvinuli, ale tihle tady jsou takoví zaostalci a pokračují zaostalí...sou maximálně zaostalí...na to už člověk není nějak zvlášť hrdej, protože bychom mohli být lepší než sme, sme pořád na chvostu Evropy...Portugalsko je hrozně usazený, je jaký je a pokračuje pořád stejně a myslím, že bude vždycky takový, bohužel, nemá ambice... [Jorge]

[Jsi spokojená se životem v Portugalsku?]

Spokojená ne, zvyklá. Tady se nežije, ale přežívá. Je to tady neorganizovaný, žádnéj rozvoj...

[Beatriz]

Přesvědčení, že v Portugalsku nejsou příležitosti a dostatek pracovních míst, spojené s vědomím vlastní znevýhodněnosti způsobené diskriminací vede někdy i ke ztrátě motivace ke studiu. To je případ šestadvacetileté Mariany, která odešla ze školy v páté třídě, aby mohla pracovat a pomáhat matce. Na otázku zda nepřemýšlí o návratu ke studiu odpověděla:

Ne. Víš proč ne? Viděla sem spoustu lidí s diplomem pracovat za barem. Ty utratíš spoustu peněz (za studium) a nakonec skončíš za barem...tady nejsou příležitosti. Kdyby byly nějaký možnosti, tak jo, ale takhle ne. [Mariana]

Jak dále uvidíme, ekonomická stagnace a nedostatek příležitostí v Portugalsku je jedním z důvodů, proč většina dětí imigrantů přemýšlí o tom, že se odstěhuje do jiné země.

K tomu se přidávají problematické pracovní podmínky v zemi. V Portugalsku pracuje velká část imigrantů i jejich potomků v sektorech charakteristických nestálostí a přechodností pracovních míst a volnými pracovními vazbami (stavebnictví, pohostinství, služby atd.).

V práci na přechodný období jsou zaměstnanci jako na jedno použití. Když pracuješ v nějaký firmě...když tam přijdeš, je to jak rodina. Když seš zvenku a ještě navíc si černocho, vždycky se na tebe koukaj s nedůvěrou, pořád maj řeči a ty musíš dělat víc než ostatní. Když zmizí nějaká věc, ne že by mě přímo obvinili, ale ty jejich pohledy... [Manuel]

Zde Manuel naráží na problematiku předsudků a rasismu, té se budeme věnovat v další části textu.

Zmiňované problémy se odráží v tom, jak děti imigrantů vnímají Portugalce jako takové. Část respondentů charakterizovala Portugalce jako příliš konzervativní, pohodlné a bez snahy se rozvíjet.

Portugalci sou myslim hodně pohodlnej národ...myslim, že sou to lidi, který můžou mít

dobrou vůli, ale nemaj ambice, chuť se zlepšovat. Sou psychologicky...myslim, že sou moc slabý, moc podřízený. Myslim, že je to národ, kterej potřebuje jiný, aby se udržel naživu, protože...můžu to například srovnat se vstupem do Evropský unie. Portugalsko vstoupilo do Evropský unie a myslim, že jejich přežití ted' závisí na Evropský unii. To jiný země ne, třeba Španělsko vstoupilo, ale kdyby ted' náhodou vystoupilo, dokázalo by se o sebe postarat. Podle mě. A Portugalsko ne. Myslim, že je moc závislý. Portugalsko je závislá země, je jako africký země.

[Jorge]

Právě pro tyto vlastnosti, které jim přisuzují, se někteří nedokáží s Portugalci identifikovat.

Když beru v potaz společenskou situaci nedokážu se prostě integrovat do portugalské společnosti. Myslim, že ti lidé se nechtějí rozvíjet, a právě proto já nedokážu být ve společenském prostředí, kde jsem obklopena lidmi, kteří mě nepodněcují, abych se rozvíjela víc...Já myslím, že vprostřed mých spolužáků se nebudu vyvíjet...Je to pro mě překážka chápeš?

[Maria]

Informátoři také často hodnotili Portugalce jako lidi falešné a cynické, kterým se nedá věřit. Portugalci se podle nich přáteli jen, když něco potřebují. Jsou rezervovaní a uzavření.

To je tak, Portugalci...nikdy nemůžeš věřit Portugalci, protože sou hodně falešný, bud' se tvářeš jako velcí kamarádi, to když něco potřebujou, nebo sou takový fakt hrubý, ty vidíš, že sou falešný, až to dál nejde...

[Takže, aby ses s nimi mohla přátelit, musíš je dobře znát?]

Přesně tak, musíš je moc dobře znát, moc dobře. Musíš poznávat postupně, jakej ten člověk je...jo postupně. Sou mezi nima dobrý...sou mezi nima falešný, sou mezi nima dobrý...najdeš všecho. Ale v práci tě zkoušej vždycky potopit, aby se vyšvihli, není nic lepšího...Není to poprvý, co pracuju s Portugalcema ne? Začala sem pracovat, když mi bylo šestnáct, v úklidu, v restauracích...

[Mariana]

Mám hodně kamarádů Guinejců. Tady v Portugalsku jsem se spřátelila s pár lidmi, ale většina Portugalců je falešná...Řeknou ti ted' jednu věc a za chvíli je to jinak. To nepřichází v úvahu, je to složitý.(...) Jsou rezervovaní, to je to. Já to pociťuju hodně, protože tam v Guineji (Guinea-Bissau) jsme všichni drželi pospolu.

[Maria]

Oni (Portugalci) sou cynický lidi, fakt cynický, Afričani ne. Taky sou hrozně uzavřený.

[Luisa]

Tyto příklady negativní reprezentace Portugalců ze strany informátorů ukazují odstup, který si majoritní společnost udržuje ve vztahu k dětem imigrantů a vypovídají o určité segregaci obou skupin ve škole i jinde. Zároveň je můžeme vnímat také jako důsledek

rozporů mezi majoritní společností a dětmi imigrantů daných kulturními rozdíly. Důvodem je především rozdílný životní styl a způsob vztahování se k jiným lidem. Děti imigrantů, které většinou vyrůstají v imigrantských nebo sociálních čtvrtích s velkým podílem Afričanů, a jsou tedy v dětství spíše pod vlivem afrických kultur, přikládají velký význam soužití s ostatními - s rodinou, přáteli, sousedy – jsou zvyklé na život v komunitě, na otevřený prostor. Většinu času tráví na ulici, která je jakýmsi přirozeným prodloužením jejich domovů. Proto si neví rady s poměrně rezervovaným chováním Portugalců, kteří vedou uzavřenější život.

Jak už jsem se zmínila, některé děti imigrantů se musí vypořádat s jazykovou bariérou. To se týká jak těch, kteří se v Portugalsku narodili, tak i těch, kteří do Portugalska přijeli jako malí. V případě těch prvních je na vině izolovaný život imigrantských čtvrtí, kde děti s portugalštinou skoro nepřijdou do styku. S rodiči i vrstevníky komunikují v kreolštině. V případě těch druhých je to buď z důvodu úplné neznalosti portugalštiny (u předškolních dětí) nebo kvůli rozdílu mezi dvěma verzemi portugalštiny (evropskou a tou, kterou se mluví v zemi jejich původu).

Já sem se naučil portugalsky ve škole...bylo to těžký, bylo to moc těžký...to jak se tady cejtíme je často kvůli tomu. Poprvý se setkáme s portugalštinou až v první třídě, ve škole. Ve škole sem měl problémy. Psal sem, jak sem mluvil. [Manuel]

Vychodila sem tam (Svatý Tomáš a Princův ostrov) první stupeň základky, dodělala sem šestou třídu, ale přišla sem sem a musela sem rok vopakovat. Musela sem se přizpůsobit novému vyučování. Tady maj angličtinu a tam sme měli francouzštinu. Jo a taky jazyk to je základ, protože portugalština...aj ta portugalština...tahle zdejší portugalština ajaj...je jiná a ty lidi sou takový...nějaká maličkost a oni hned...to mě vadí...nějaká chybička a hned je problém. Já sem měla hodně problémů s portugalštinou. [Vanda]

Nevýhodou života v Portugalsku, kterou informátoři zmiňovali nejčastěji, je existence předsudků v portugalské společnosti. Všichni informátoři se setkali s rasistickými komentáři ať už na ulici, v dopravních prostředcích, ve škole nebo v práci.

Je tu rasovej problém, to je neuvěřitelná věc. Ještě sem neviděla zemi, kde by mi dennodenně připomínali, že sem černá...To nemusej, hele, já vim, žes sem černá...Každej den mi tady v Portugalsku připomínaj, že sem černá. [Cecília]

Každej den (se setkávám s diskriminací)...každej den, jakkoliv to říkaj v legraci spoustakrát mi říkaj černej, chápeš? A to je diskriminace, sou země, kde je za to můžou zavřít, dokonce možná i tady v Portugalsku existuje takovej zákon, ale sou země, kde někomu řeknou černej a hned je zavřou. A taky, když jsem chodil s Nadiou, lidi na nás koukali a některý to dokonce komentovali: „ hele ona chodí s černým“, mluvili potichoučku: „hele černej s bílou

holkou“ a tak. Nadia říkala, že dřív, než se mnou začala chodit, nikdy neviděla žádnou diskriminaci, nic takovýho, ale potom, když se mnou začala chodit, začala to pociťovat. (...) Portugalci sou vážně takový a někdy ti řeknou dokonce z očí do očí: „hej ty černej“ a tak dál. Říkaj to jako legraci, ale pro člověka to není žádná legrace, protože já, když už, nejsem černej (preto), jsem černochoch (negro). Název etnika je černochoch a oni, protože jsou nevzdělaný ani nechápou...nechápu ten rozdíl. Říkat černej(preto) je jako říkat negro tam ve Státech, ale v angličtině existuje slovo „negro“, černochoch, a to znamená to samý jako „negro“ v portugalštině. Říkat černej(preto) je jako říkat spodina, špína, otrok rozumíš? A říkat tyhle sračky ubližuje lidem, ale dneska už...dřív, když jsem byl malej, jsem si to hodně bral, ale dneska už si toho moc nevšímám, nechávám je v jejich nevědomosti. Portugalci, člověče,...sou... myslím, že většina Portugalců sou rasisti, jen to nedávaj moc znát. Dávaj to znát spíš v legraci rozumíš? Aby si to lidi tak nebrali, ale pro ně je to, jako by byli nadřazený nad náma černochochama, takovej z toho mam pocit... [Jorge]

Mariana v tomto kontextu zmínila chování svého portugalského kolegy z práce:

Von je hroznej rasista, fakt hroznej, ale já mu dávám najevo, že nemůže bejt takovej, už jenom kvůli těm, co sou tam venku...Barboro, tisíce a tisíce Portugalců pracujou v cizině. Myslím, že von je takovej, protože jednou šel na pracovní pohovor a... myslím, že nějakej Brazilec, což je něco jako levná pracovní síla, dostal tu práci místo něj a vod tý doby je to eště horší...Von s Dariem (brazilský kolega) vtipkuje, ale nemá ho rád...Podle něj voni Portugalcům kradou práci. V tom to je. Se mnou taky vtipkuje a já dělám jakoby nic.

[Mariana]

Zajímavý je postřeh Jorge, který upozorňuje na to, že Portugalci se často snaží zaobalit své rasistické či xenofobní poznámky do formy vtipu, a snížit tak jejich jejich urážlivé vyznění. O tom samém se zmiňovala i Mariana. Sama jsem byla několikrát svědkem tohoto jednání, v případě Mariany, ale i jiných. Všimla jsem si, že Mariana je v práci dennodenně vystavena poznámkám svých portugalských kolegů narážejících na její tmavou barvu pleti. Tyto poznámky byly vždy pronášeny se smíchem, někdy i s poplácáním po zádech. Mariana vždy reagovala s úsměvem. Později se mi ale svěřila, že ji tyto poznámky obtěžují a že je považuje za rasistické.

Několik z informátorů zažilo diskriminaci ze strany učitelů jak středoškolských, tak vysokoškolských. Šlo zejména o podceňování studentů afrického původu ze strany některých profesorů.

V prvním ročníku jsme se já a moje spolužačka zapsaly na jeden předmět. Zadali nám seminární práci a profesor nám řekl: „podívejte, vy dvě tohle nezvládnete“. Ten den jsem to

dost obrečela, ale řekla jsem si: „nemenuju se Maria, jestli ten předmět neudělám na výbornou“. A opravdu jsem to dokázala, udělala jsem ten předmět v prvním semestru a ten profesor řekl: „Á velmi dobře, je tady totiž spousta afrických studentů, kteří sem jezdí pro zábavu. Dobře, že jste to dokázala, blahopřeji a vše nejlepší do budoucna.“ Ale často to vede k tomu, že ten student hned ztratí odvalu místo, aby dokázal, že je schopen to zvládnout...hodně lidí ten předmět vzdalo. [Maria]

Co se týče diskriminace v oblasti zaměstnání, osobní zkušenost s ní mají jen tři z respondentů. Někteří další mluvili o zkušenostech svých příbuzných a známých. Podle nich existuje diskriminace při hledání práce, nebo přímo na pracovišti. Několik informátorů upozorňovalo na to, že černoši mají ztížený přístup k některým pracovním pozicím, zejména těm, kde jsou v přímém kontaktu s klienty. Nepatrné je také jejich zastoupení ve veřejných funkcích a sdělovacích prostředcích. Nejvíce znevýhodněné při hledání zaměstnání jsou samozřejmě ty děti imigrantů, které nemají portugalské občanství. Zaměstnavatelé před nimi dávají většinou přednost Portugalcům.

(...) proto je hodně kluků a holek, teda spíš kluků, který nic nedělaj, nejdou studovat...no... proč? Voni hledaj práci a nikdo jim jí nedá. Proč? Sou to imigranti, maj jen povolení k pobytu... Sehnat práci je dost těžký. Přeideš na pohovor a všechno je ok, jako ptaj se tě na všechno možný, vždycky ti daj naději, ale jak máš jen povolení k pobytu, seš imigrant, nikdy ti nezavolaj... [Mariana]

Černochoch musí pracovat dvakrát tolik, co běloch. [Cecília]

Někteří informátoři mají pocit, že s imigranty z jiných než afrických zemí je zacházeno lépe, nejsou podle nich tolik diskriminováni při hledání práce. To lze vysvětlit tím, že jsou to lidé, kteří nejsou na první pohled tolik odlišní, jak říká Manuel do hry tu vstupuje otázka rasy.

[Myslíš si, že tady existuje diskriminace v oblasti zaměstnání?]

Jasně, fakt hodně. Víš, kdy začali přijímat Kapverd'any k práci na baru? Ted'! Říkám ti, Brazilci a ty lidi z východní Evropy přišli a dostali práci kdekoli. To je o tom bejt černochoch, je to rasová otázka... [Manuel]

Ale je jedna vtipná věc ted' tady v Portugalsku. Už je tady víc znát ta brazilská imigrace, je tu spousta Brazilců. Ale není tolik předsudků vůči nim jako vůči Afričanům, zatím...a my... prostě, já myslím jako Afričani, jsou tady dýl a pomohli postavit hodně z těch věcí, co tady máme, a Brazilci jsou tady od včerejška ne?A jsou mnohem víc...vidíš je pracovat na jakýmkoli místě. [Carolina]

Jorge, snad díky své světlé pleti, nikdy neměl problémy s diskriminací v oblasti

zaměstnání, přesto si myslí, že v Portugalsku nejsou rovné příležitosti. Černochům jsou podle něj uzavřeny některé možnosti.

Člověče tady v Portugalsku ve všech odvětvích, kde sem pracoval – nebyly to žádné velké věci – , ale pokud jde o mě, myslím, že vždycky byla rovnoprávnost, nepamatuju si na žádnou situaci (diskriminace), ale moh' bych mluvit za ostatní, který mi o tom povídali.(...) Stačí se podívat na nějakou telenovelu, nebo tak něco... v celým světě, nebo třeba jenom tady v Portugalsku. Stačí se podívat na jednu z těch telenovel, který se dělaj. Těžko uvidíš černochoha v nějakým portugalským filmu nebo v telenovele, a když tam náhodou je, tak má nějakou z těch bezvýznamnejch rolíček. A přitom černoši sou lidi, který maj hodně schopností, sou hodně kreativní a tak, proto nevěřim, že by neexistovali černý herci. Jasně, že existujou, určitě je jich dost. Akorát musí existovat nějakej pocit, že prostě...to musí bejt běloch, kdo hraje v těch hollywoodskejch filmech. Třeba černoch může hrát hlavní roli jen když jde o filmy z gheta nebo tak...Těžko ho uvidíš někde jinde, možná jednoho nebo dva...Na tom je vidět, že věci nejsou stejný pro všechny. V jinejch odvětvích nevím a z mojí zkušenosti taky ne. Nesetkávam se s tím, protože už sem dělal v Pasta Cafe a tam ty lidi dali příležitost tomu, kdo byl nejlepší. Protože sem byl nejlepší, z těch, kdo tam byli, povýšil sem a to tam nebylo moc černochů. V tý době, kdy mě povýšili, myslím, že sem tam byl jedinej. Byli tam hlavně běloši a byl sem to já, kdo povýšil. Ale v jinejch odvětvích je to možná jiný. Taky těžko uvidíš člověka, kterej má copánky nebo dredy, pracovat v kanceláři nebo něco podobnýho, ale myslím, že už se to zlepšuje. [Jorge]

Tady Jorge naráží na další odstín problému, děti imigrantů v Portugalsku nejsou diskriminovány jen kvůli barvě pleti, ale i kvůli účesu, stylu oblékání nebo nevhodnému přízvuku. Zkrátka kvůli všemu, co prozrazuje jejich africký původ. Šanci dostane jen ten, kdo se na všech úrovních asimiluje.

Někteří informátoři mě upozorňovali na fakt, že v Portugalsku jsou mnohem více vystaveni diskriminaci lidé s výrazně tmavou barvou pleti než lidé světlejší a míšenci, jejichž barva nebije na první pohled do očí majoritní společnosti. Odstín pleti má tedy podle nich výrazný vliv na to, jakou osobní zkušenost s diskriminací konkrétní člověk má. Jsou však i tací, kteří si možnost diskriminace nepřipouští a mají různé strategie (postoje a s nimi související vzorce chování), s jejichž pomocí se jí vyhýbají.

Ne, nikdy jsem se necítila diskriminovaná. Já ti to řeknu tak...já dělám věci hodně...já jsem vždycky na svém místě, chápeš? Já si myslím, že každý má právo myslet si, co chce, chápeš? Já přinejmenším jsem taková. [Maria]

Na fakultě...prostě já to (diskriminaci) necítím, protože já jsem člověk, který vychází

se všemi dobře.

[Cecília]

Někteří informátoři hovořili o změnách, které jsou viditelné v současné portugalské společnosti. Portugalci jsou dnes podle nich přístupnější africké kultuře. Poslouchají africkou hudbu, chodí na africké diskotéky. To podle nich svědčí o jistém sblížení a vede k větší toleranci. Přesto si uvědomují, že jde o dlouhodobý proces, jehož výsledky se neprojeví hned.

Ale bude ještě dlouho, dlouho trvat než dosáhneme rovnoprávnosti, protože, i když vidíš Portugalce, jak poslouchají kizombu⁷⁵, chodí na africké diskotéky a přáteli se s lidmi jiného původu, pořád přetrvávají rozdíly. A oni si všímají těch rozdílů, že někdo není odsud a tak. I lidé, kteří spolu vyrostli nebo ti, kteří jsou od malička zvyklí vídat lidi jiného původu...pořád tam je ten rozdíl, už ne tolik, jako dřív, ale pořád to tam je. [Carolina]

Dneska už se (Portugalci) taky víc scházej, poslouchaj kizombu, tancujou na africkou muziku. [Vanda]

Mnozí respondenti kritizovali postoj Portugalců k imigrantům. Vadilo jim zobrazování imigrantů a jejich potomků ve sdělovacích prostředcích. Portugalci si podle nich neuvědomují přínos imigrantů a zobrazují je jen v negativním světle. Přitom sami mají dlouholetou zkušenost s emigrací a měli by tedy mít větší pochopení.

Jsou lidé, aspoň tam u nás (Guinea-Bissau), kteří sem přijdou a nechápou, že tady v Portugalsku je těžký začít, víš co. A oni nedaj příležitost tomu, kdo přijde zvenčí. A jsou lidé od nás, pro které je moc těžké tady začínat a potřebují pomoc...Protože to je tak, v budoucnu ti muži, ty rodiny, které sem přicházejí zařídit si život...Jejich děti toho využijí, vyrostou, vystudujou a je jasné pro koho budou pracovat. Pro Portugalsko ne? Pro nikoho jiného. Myslím, že by tyhle rodiny měly být víc podporovány. [Maria]

Tahle země je taková, něco se stane a...vidíš to pořád v novinách...Udělej něco černoši a hned o tom všichni ví. Když udělej něco běloši, nikdy to neukážou. To je hned vidět, nikdy sis toho nevšimla? Jo oni nikdy neukazují bělochy, jenom černochoy. To je taky rasismus, už je toho míň, ale pořád je a vždycky bude...Lidi (imigranti) sem přijdou, voni si je najali...bez nich (imigrantů) by tahle země vůbec neběžela. [Mariana]

Podívej se na noviny tady v Portugalsku...nikdy, nikdy neukážou bělocha, píšou: „muž kapverdského, angolského původu“..., když je to někdo jinej než Afričan, nikdy ho neidentifikujou, napíšou: „byl to lupič“ nebo tak, nikdy neidentifikujou bělocha. [Cecília]

Mnozí z těchto mladých lidí však zdůrazňovali, že vina není vždy jen na straně majoritní společnosti. Kritizovali nesprávné postoje a chování některých mladých potomků imigrantů, které podle nich potvrzuje zavedené předsudky, a zhoršuje tak xenofobní naladění

⁷⁵ Kizomba je moderní styl taneční hudby pocházející z Angoly.

společnosti.

Já osobně si myslím, že existuje rasismus, myslím, že je hodně diskriminace, ale taky my Afričani se musíme trochu víc snažit, abychom to změnili. Lidi se taky nesnažej, nechtěj studovat. I můj bratři...s holkama je to jiný, ale kluci, ti nechtěj studovat. Studium, vzdělání to je nejdůležitější. Oni se zajímají jen o diskotéky, nový oblečení...já mluvím z vlastní zkušenosti, o mým synovci, mejch bratrech...Oni se srocujou do skupin, a ne po třech... je jich dvacet nebo třicet, nechtěj se učit ani pracovat. Poslouchaj americké rap a dělaj lumpárny, pak přijede policie...je to „úžasná zábava“, ale takhle to nejde. [Vanessa]

Ale je jedna věc, která taky nepomáhá...hlavně mladí lidé...Afričani v mém věku, trochu mladší nebo trochu starší, někdy mají určité postoje. To je tak, my už jsme v docela špatné situaci ne? Už se na nás dívají chybně, a když budeme mít takové postoje, tak to nám moc nepomůže, ne? Nelepší se to...myslím, že to záleží na každém z nás. Jestli chceme, aby s námi zacházeli jako se sobě rovnými, musíme s nimi také jednat jako se sobě rovnými, mít správný postoj. [Carolina]

Je potřeba, abychom (my Afričané) byli tím, čím chceme, ale zároveň respektovali druhé. [Cecilia]

Jsou Afričané, kteří se také nechovají správně...myslím, že tak přesně začíná diskriminace. To se stává často. Není to tak? Už jsem viděla mladé lidi, nebo i dvanáctileté děti, jak si dovolují a dělají hlouposti, a tak to přesně začíná, chápeš? Diskriminace taky má nějaký základ, někde začíná. Myslím, že bychom měli zůstat v našem koutku a dělat věci tak, jak je dělá většina. [Maria]

Děti imigrantů však nevidí Portugalsko jen v negativním světle, jak by se teď mohlo zdát. Mezi hlavní výhody života v Portugalsku patří podle nich dobré životní podmínky (ve srovnání s Afrikou), přístup ke vzdělání a stipendiím a možnost komunikovat v portugalské a zdokonalovat se v ní. Někteří informátoři zmiňovali také bohatou historii a starobylé kulturní památky země.

Výhodou života tady je pohodlí, taky, že se tady mluví portugalsky, mluvit portugalsky to je základ. Tady to má hodně výhod, můžeš žít dobře, ale v Africe je to lepší ha ha...Je to tady dobrý, líbí se mi krajina, zahrady, nákupní centra. Mají tady spoustu hezkejch památek jako je Évora, Batalha, miniaturní Portugalsko⁷⁶...Máme tady hodně hezkejch věcí. Portugalsko má hodně památek, lidi tak můžou vidět, jaký to bylo kdysi dávno, to je moc dobrý.” [Mariana]

Je to moje země a líbí se mi tady. Nevím proč. Už sem žil ve Francii a líbilo se mi tam.

⁷⁶ “Portugal dos Pequenitos” (Portugalsko pro malé), oblíbený model Portugalska nacházející se v Coimbre

Když sem byl malej, moc se mi tam líbilo, ale když sem se tam pozdějc vrátil, už se mi to moc nelíbilo. Byl sem taky v Holandsku, viděl sem, jaký to tam je. Nebyl sem v Amsterdamu... kdybych byl taky v Amsterdamu možná...Byl sem v Rotterdamu a nelíbilo se mi to. Ale Portugalsko má...zdá se mi, že tady můžeme svobodně chodit po ulici a... člověk se tu cejtí svobodně, ale v zemích jako je Francie se člověk cejtí uvězněnej. Bejt doma...když sem byl malej trávil sem spoustu času doma a jen v létě sme chodili ven ve volnym čase a jezdili sme na výlety. Tady v Portugalsku máš pořád volnost, můžeš bejt venku. Nevim, jestli je to kvůli podnebí...podnebí na to asi taky má vliv. (...) Líbí se mi taky minulost Portugalska. Že se vydali a objevili spoustu věcí a tak. Totiž objevili víceméně... Kapverdy objevili né?Ale jiný místa jako je Angola a tak, myslim, že už tam žili lidi, takže to vůbec neobjevili, když tam byli lidi. Objevili ale cesty, kudy jet a rozšířili obzor Evropy. [Jorge]

Jo líbí se mi tady, zvykám si na tuhle zemi, pomalu, pomalu si zvykám...Přijela sem sem kvůli škole.(...) Výhody? Výhody...sou to spíš lidi, soužití s nima. Možnost naučit se líp jazyk taky, má to taky tuhle výhodu. Dokážu používat víc ten jazyk (portugalštinu) díky soužití s lidma, tak sem se zlepšila. [Vanda]

Portugalsko si sice v jejich očích stojí dosti špatně ve srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie. Jinak je tomu však, když ho srovnávají s Afrikou. Dobrou ilustrací tohoto faktu byl rozhovor s jednadvacetiletou Beatriz, původem z Angoly. Když mluvila o Portugalsku, ostře kritizovala jeho zaostalost a nedostatečnou organizaci. Jakmile však přišla řeč na Angolu a špatné životní podmínky v této zemi, charakteristické velkými rozdíly mezi malou skupinou bohatých a masou chudých lidí, Portugalsko pro ni bylo najednou příkladem organizovanosti a rozvoje. Zdá se, že Portugalsko je pro Beatriz lepším místem pro život (s lepšími životními podmínkami) ve srovnání s Angolou a zároveň místem, kde se „jen přežívá“(co se týče platu, pracovních podmínek atd.) ve srovnání s ostatními rozvinutými zeměmi.

Někdy je Portugalsko pro děti imigrantů jakousi nucenou volbou. Žijí tu kvůli rodičům, kvůli vzdělání, protože už si zvykly na evropský způsob života a vědí, že v Africe by neměly srovnatelné možnosti.

Mě se líbí v Guineji (Guinea-Bissau), ale tady v Portugalsku...Kdybych si musela vybrat mezi Guinejí a Portugalskem, je jasné, že bych si vybrala Portugalsko. Ale neztotožňuju se doopravdy s (portugalskou) kulturou, jsou věci, které neakceptuju.(...) Když jsem tady mám větší možnost se rozvíjet než tam (v Guiney). [Maria]

Úzké sepjetí Kapverd'anů s Portugalskem krásně vyjádřil Manuel. Výhodou Portugalska podle něj je, že se hodně podobá Kapverdským ostrovům a umožňuje tak

Kapverd'anům, aby si žili po svém. Portugalsko je pro něj tím lepší, čím víc se podobá Kapverdám.

Kapverd'an je tady s tim (s Portugalskem) hodně spjatej. Je to to nejpodobnější Kapverdám co máme...je to pravda...Náhodou je to pravda, je to místo, kde sme nejvíc svobodný. Můžeme žít víc pospolu...je to hodně podobný. Když se podíváš na (kapverdské) imigranty tam z venku, vždycky sem jezdí o prázdninách. Když nemaj možnost jet na Kapverdy, jedou sem...Život je tu dobrej. [Manuel]

Nejjasněji se však projevil vztah dětí imigrantů k Portugalsku při hovoru o jejich plánech do budoucna. Velká část z nich přemýšlí o tom, že se přestěhuje za prací do jiné evropské země - jde většinou o Velkou Británii, Holandsko, Francii nebo Lucembursko. Nejvíce možnostmi disponují Kapverd'ané, kteří mají díky rozsáhlé diaspoře (více než polovina Kapverd'anů žije mimo území Kapverdských ostrovů) příbuzné či alespoň známé ve většině bohatých západoevropských zemí a díky tomuto zázemí se v cizí zemi snadněji uchytí. Obecně jsem se u těchto mladých lidí, kteří mají zkušenost s migrací, ať už ji zažili na vlastní kůži, nebo jen zprostředkovaně vlivem rodičů, setkala s velmi aktivním přístupem k životu. Jsou ambiciózní a nenechají se odradit množstvím překážek. Vědí, že musí tvrdě pracovat, aby něčeho dosáhli a že jejich budoucnost závisí jen na nich. Jejich rodiče jsou pro ně vzorem toho, že je třeba jít za příležitostí, za lepším životem. Jsou flexibilní a nebojí se změně a to pro ně může být v dnešním globalizovaném světě především výhodou.

Zároveň však bylo v hovorech na toto téma možno vycítit jisté sepejetí těchto mladých lidí s Portugalskem a citové vazby, které je k této zemi pojí ať chtějí nebo ne. Mnoho z nich k vycestování nutí nedostatek příležitostí a špatné pracovní podmínky v Portugalsku. Kdyby v Portugalsku dostali dobrou práci, rádi by tu zůstali.

No tady....myslim, že tady v Portugalsku nebude moc příležitostí do budoucna. Protože toho zaslechnu docela dost vo Londýně, možná se mi bude chtít jít tam... možná..., abych viděla, jestli tam je pro mě víc možností. Mam tam příbuzný. Člověk se poddává budoucnosti... ale můžu taky zůstat tady v Portugalsku ne?Hledat práci, lepší podmínky. Kdybych sehnala práci, zůstala bych tady...to je jasný. Ale když sou lepší příležitosti, nepřemejšlim dvakrát...Když je to někde lepší lidi migrujou. My jdeme vždycky za lepší kvalitou života, lepšíma podmínkama a tak...Musí to tak bejt, sme mladý... [Vanda]

Ted' přemejšlim, že pojedu do Lucemburska, podívat se, jak to tam chodí. Myslim, že se mi tam bude líbit. Mam tam sestřenici. Mam příbuzný taky v Holandsku, ve Francii...

[Přemýšlíš o tom, že bys tam zůstala natrvalo?]

To je tak...já nevim...Ať mluvím o Portugalsku sebehůř, mám to tady ráda. Ale vem si

třeba bydlení, je to hrozně drahý. Mladý lidi chtějí vlastní bydlení, ale nejde to. Pracují třeba v kavárně, nemají peníze...Jak si máš teda zařídit život?

[Takže když tam seženeš práci a vyděláš si peníze, pak se třeba vrátíš...]

Jo, koupila bych si byt. Mě by se moc líbilo bydlet v Massamě.⁷⁷ [Mariana]

Už jsem přemýšlela o tom, že se odstěhuju, přemýšlela a ještě přemýšlím. Portugalsko myslím, že...Portugalsko není země pro mě. Ale to je tak, abych odsud mohla odejít do jiné země...strýc a teta mě pozvali do Spojených států, ale to nepřichází v úvahu, to je ta poslední země. Pak Francie...mám tam tetu, taky už jsme se mockrát bavily, ale to taky nepřichází v úvahu. Jediná země, která je mi sympatická, je Španělsko. Šla bych tam, kdyby mě pozvali... šla bych tam hned. Líbí se mi už proto, že...myslím, že je to země, která hodně expanduje, země příležitostí. Popravdě nevím, jaká je tam společenská situace, protože jsem tam taky nikdy nežila a nikoho (příbuzného) tam nemám. Je to ta jediná země, kde nikoho nemám. Už kvůli jazyku, protože se identifikuji se španělštinou. A prostě je to sousední země Portugalska. Já...moje rodina...přinejmenším moje máma tady chce zůstat. A já bych se taky nerada stěhovala někam daleko. Ale co je pro mě důležité, alespoň v téhle chvíli, je moje profesionální kariéra. Tady v Portugalsku je to, myslím, dost složité. [Maria]

Jsou však i tací, kteří přes všechny problémy dávají přednost tomu zůstat v Portugalsku. Jsou to ti, kteří se s Portugalskem cítí nejvíce svázáni, vidí tu svoji budoucnost a mají zájem podílet se na rozvoji této země.

Ne (nechystám se vystěhovat) člověče, v zásadě myslím, že ne, ale co bude zejtra, to ví jen Bůh. Ale já to tak cejtim...já bych fakt rád zůstal tady v Portugalsku. [Jorge]

Ne, ne (nepřemýšlel jsem o emigraci)...protože...to sem taky chtěl říct. Spousta lidí říká: „vystěhuju se, vystěhuju se...“, ale ty tam jdeš, máš nějaké příležitosti, pracuješ, zařídiš si život. Pozdějc, když budeš mít život zařízenej, vrátíš se sem a tvoje děti si projdou tím samým, budou mít ty samý obtíže jako ty. Přenecháš ten boj ostatním, ale je to tvůj boj. Musíme bojovat, abysme změnili tu situaci, ne utíkat. [Manuel]

Předešlý text dobře ilustruje ambivalentní vztah dětí imigrantů k Portugalsku; o protichůdných pocitech, které při hovoru o této zemi pociťují, svědčí jejich často si odporující výpovědi. Při hovoru o životě v Portugalsku identifikovali informátoři dvě hlavní skupiny problémů. Do první patří životní podmínky v Portugalsku na obecné úrovni – problémem je ekonomická stagnace a s ní spojený nedostatek příležitostí, tedy problémy, se kterými se potýkají všichni mladí Portugalci bez rozdílu. Do druhé skupiny patří problémy, které se týkají dětí imigrantů jako specifické sociální skupiny: legalizace pobytu, integrace do

⁷⁷ Massamá-předměstí Lisabonu, leží v polovině železniční trati mezi Lisabonem a Sintrou.

společnosti, předsudky a s nimi spojená diskriminace, negativní mediální reprezentace této skupiny apod. Informátoři byli k Portugalsku velmi kritičtí, často se snažili vzbudit zdání, že jim na této zemi ani v nejmenším nezáleží. Většinou se ale posléze sami přiznali, že mají Portugalsko přece jen rádi, anebo svou vazbu na tuto zemi prozradili jinak, nepřímou. Obecně lze říci, že, přes všechny zmiňované problémy, vážou děti imigrantů k Portugalsku citové vazby. To, že se je snaží potlačovat a navenek zapírat, vypovídá o určité frustraci plynoucí z nemožnosti plně se integrovat do společnosti.

Vztah k zemi původu rodičů

Vztah dětí imigrantů k zemi původu rodičů není o nic méně ambivalentní než jejich vztah k Portugalsku. Reprezentace, které si o zemi původu rodičů utvářejí, jsou úzce propojeny s jejich reprezentacemi Afriky jako celku. Tyto reprezentace bývají značně idealizované.

Ve vztahu k Portugalcům či Evropanům obecně u nich převažuje identifikace s Afrikou jako celkem. Identifikace s konkrétní zemí původu je odsunuta do pozadí a projevuje se spíše ve styku s „krajany“ (tedy lidmi stejného původu), nebo Afričany jiného původu. To je v kontextu migrace běžné. U těch, kteří zemi původu rodičů nikdy nenavštívili a nemají tedy spojení s konkrétní realitou této země, snadněji dochází k zobecnění identifikace směrem k širšímu symbolickému referenčnímu celku jakým je pro ně Afrika. Ve spojení „my Afričané“, které informátoři hojně používali, je implicitně přítomno přesvědčení o společném kulturním dědictví Afričanů. Neznamená to, že by si děti imigrantů neuvědomovaly diverzitu a kulturní pluralitu Afriky, nacházejí ale kulturní prvky, které jsou Afričanům společné a odlišují je od Evropanů.

Informátoři se nejčastěji identifikovali s pospolitým způsobem života, který je podle nich charakteristický pro Afričany. Vyzdvihovali solidaritu a pohostinnost Afričanů, jejich upřímnost a otevřenost.

Mě se tam (na Kapverdách) strašně líbilo. Lidi sou tam skromnější, upřímnější, není tam závist. Všichni tam sou upřímnější, skromnější, sou schopný ti říct: „pojď sem, sedni si tady se mnou“ a daj ti talíř s jídlem. Když potřebuješ, pomůžou ti. Je to tam jiný. Jídlo je jiný, má jinou chuť, všechno je přírodní, chápeš? Všechno je to tam vypěstovaný, nemá to v sobě ty svinstva.

[Mariana]

My (Kapverd'ané) nejsme schopný říct, že je všechno v pohodě, když není. Kapverd'ani sou upřímný lidi. Když se naštveme, sme naštvány v tý chvíli, ale pak na to zapomenem. A

naše odvaha...je to hodně odvážnej národ.

[Manuel]

Sou vřelejší, dávaj víc najevo svý city... a když říkam lidi ze Svatýho Tomáše, myslim taky Angolany, Mozambičany, prostě Afričany...

[Luisa]

Líbí se mi, jak jsou pohostinní. Když někdo přijede do jejich země, to je hned: „jdeme se najíst“, hned je z toho oslava. Když jsem se šla seznámit s svými bratranci a sestřenicemi, kteří bydlí na Margem Sul⁷⁸...Mám tam tři tety ve třech různých domech a v každém domě, kam jsem přišla, jsem dostala jídlo. V rozmezí dvou a půl hodiny, co jsem tam byla, jsem jedla třikrát. A to nebyl čajíček a bábovka jako u Portugalců, to byla ryba s rýží, salát...(...) Kapverd'an příkládá velkou váhu jednotě, rodině...to je moc hezké. Když emigruje, hned jak má možnost, pošle pro rodinu, zato Portugalce ne, ten odejde a prakticky zapomene...

[Carolina]

Afričané se podle nich dokáží bavit a být veselí, a to i když jsou chudí a žijí v těžkých podmínkách. Mezi kulturní aspekty země původu, které jsou dětem imigrantů nejbližší, patří gastronomie a hudba. Ve volném čase rádi navštěvují africké diskotéky, kde převažují africké hudební styly, nebo se scházejí s přáteli u některého z nich doma, poslouchají hudbu a tancují.

My (Afričané) jsme veselí, máme rádi život.

[Cecilia]

Afričani...to je samá oslava...Protože my sme víc na to soužití, zatímco Portugalci ne, oni se neuměj bavit. Jenom povídaj, povídaj, chybí tomu muzika, zábava.

[Vanda]

[V čem se identifikuješ s Guineou-Bissau?]

Kultura...kultura...oslavy, hlavně kapverdská kultura ne?⁷⁹ Ale taky guinejská. Taky co se týče gastronomie, muziky...Tu mám moc ráda. Ostatně dokonce si myslím, že by ji měli víc šířit. Aspoň už se vidí hodně kapverdských zpěváků...a tam od nás (Guinea-Bissau) máme Tabanca Jazz.

[Maria]

Mám ráda africký diskotéky. Líbí se mi kizomba, funaná, ragga, kuduro⁸⁰...

[Mariana]

Moje nejoblíbenější hudba je africká hudba. My pocházíme z africký kultury a nikdy na to nezapomínáme. Já sem taková že, když je mi smutno, pustím si nějakou písničku a ono to přejde.

[Vanda]

Zajímavá je Jorgeova odpověď na otázku, zda je podle něj velký rozdíl mezi Kapverd'any a Portugalci:

Jasně, stačí bejt Afričan, abys byl jinej než Evropan. Myslim, že jediná věc je...prostě

⁷⁸ Předměstí Lisabonu ležící na levém břehu řeky Tejo.

⁷⁹ Guinea-Bissau je hodně ovlivněna kapverdskou kulturou hlavně co se týče hudby.

⁸⁰ Kizomba a kuduro jsou moderní styly taneční hudby pocházející z Angoly. Funaná je hudební a taneční styl z Kapverdských ostrovů. Ragga (raggamuffin music) je pod-žánr stylu dancehall nebo reggae s elektronickými prvky.

Kapverd'ani sou národ imigrantů, tak jako Portugalci, v tom sou stejný. Kapverd'ani sou skoro ve všech koutech světa a...a prostě Kapverd'ani sou trochu podobný (Portugalcům). Na Kapverdách není lehký život, protože taky nejsou prostředky na nic. Tady oni mají prostředky. A Kapverd'ani, když odejdou z Kapverd, je to nejpracovitější národ. A Portugalci, když jdou do emigrace, sou taky neuvěřitelně pracovitý, přestože sou...Portugalci sou trochu vychytralý...tam venku sou vychytralý. V práci tě potopěj, kdykoli mají příležitost, jako tady v Portugalsku, venku se chovají stejně. Můj strejda pracoval s Portugalcema v Holandsku a řek mi, že cokoli bylo, hned šli za šéfem říct, žeš udělal tohle a támhleto, aby z toho měli výhody, chápeš? Kapverd'an takovej není, je to pracovitej národ, čestnej tak... [Jorge]

Jorge na jednu stranu tvrdí, že Afričané jsou jiní než Portugalci, na druhou stranu se však snaží hledat společné rysy Kapverd'anů a Portugalců, což vypovídá o jeho snaze usmířit dva kontrastující referenční celky, které jsou jeho identifikačními zdroji a vytvořit si tak harmonickou identitu.

I když v líčení informátorů převažovalo pozitivní hodnocení Afričanů, objevila se i určitá kritika a to zejména ze strany žen. Některé informátorky mluvily o silné roli africké rodiny, o omezování ze strany příbuzných a o problematickém postavení žen. Právě z těchto důvodů se cítí v Portugalsku, kde na ně rodina nemůže vyvíjet takový tlak, svobodnější. Týkalo se to hlavně informátorek pocházejících ze Svatého Tomáše a Princova ostrova. Cecília například mluvila o tom, že africká rodina omezuje svobodu žen, jež se musí podřítit vůli otce, nebo jiného mužského příbuzného. Vanda si zase stěžovala na to, že lidé ze Svatého Tomáše a Princova ostrova jsou konzervativní a nedávají potomkům příliš volnosti - nenechávají je například chodit večer ven.

Problémem Afričanů je podle některých informátorů jejich nízké sebevědomí a pocit vlastní méněcennosti.

Afričan se nedoceňuje, má chorobný sklon přeceňovat Evropany. [Cecília]

Problém (afrických) imigrantů je, že mají nízký sebevědomí, je nutný snažit se překonat ty problémy... [Beatriz]

O vztahu k zemi původu rodičů vypovídá postoj dětí imigrantů k hypotetickému „návratu“ do této země. Pokud tam někdy žili, jejich vzpomínky bývají značně idealizované, což je, pokud si uvědomíme, že se jedná o vzpomínky na dětství, zcela přirozené. Ti, co zemi původu rodičů navštívili až v dospělosti, vypráví o silném zážitku a okouzlení, a pokud mohou, rádi se tam vrací, většinou však jen na prázdniny. Jen málo z dětí imigrantů si dokáže představit, že by se tam odstěhovali natrvalo. A snad nikdo o tom vážněji nepřemýšlí. Jsou

zvyklí na evropský způsob života a nechtějí přijít o možnosti, které jim poskytuje.

[Byl jsi už Kapverdských ostrovech?]

Jo, před čtyřma rokama. Mě se to líbí, ale...sem zvyklej tady v Evropě. Je tam hodně mrtvo, můžu tam bejt dva, tři měsíce, čtyři už je moc, už mě to začne táhnout zpátky. Není tam co dělat.

[Manuel]

Z Manuelových výroků vyplývá, že Portugalsko je ideální místo pro život, protože se podobá Kapverdám hodně (viz str.27), ale ne příliš.

Kapverdy sou dobrá země, protože tam nejsou války...Je to dobrá země pro život, když máš dobrou práci, když ne, je to trochu těžký... Kdybych měl práci vážně bych tam žil, protože mě se tam hrozně líbilo. Když sem tam byl, ani sem se nechtěl vrátit zpátky...

[Jorge]

[Dokážeš si představit, že bys na Kapverdách žila?]

Dokážu. Kdyby ta země...jako kdyby měla podporu. Ta země potřebuje peníze, aby lidi mohli pracovat. To je potřeba, protože když tam nebudou investovat...Co tam chybí, sou prostě jen ty peníze, protože voni maj všechno. Maj tam všechno, koukni, maj prasata, kozy, slepice, maj brambory, kukuřici... maj všechno. V tom to je. Voni pěstujou potraviny, banány, papáju a tak, doopravdy dobrý jídlo.

[Mariana]

V Angole je velká nerovnost, špatný životní podmínky. Já bych tam žila, ale jenom kdyby to bylo v tý bohatý vrstvě ha ha...

[Beatriz]

Jak jsme viděli, reference spojené se zemí původu rodičů a s Afrikou obecně jsou pro děti imigrantů velmi důležité, jsou pro ně zdrojem sebevědomí, protože jim pomáhají vytvořit si pozitivní obraz o sobě navzdory negativním reprezentacím, které si o nich vytváří majoritní společnost.

Strategie identity a hledání svého místa ve světě

Děti imigrantů jsou velmi specifickou sociální skupinou. Pohybují se na jakémsi rozhraní kultur. Jejich identita zasahuje do několika kulturních prostorů zároveň a vytváří mezi nimi zcela nové vztahy. Konstruování identity dětí imigrantů je složitým dynamickým procesem. Dochází při něm k neustálému vyjednávání identit, jejich konstrukci a rekonstrukci. Pluralita zdrojů, ze kterých mohou děti imigrantů při svém identifikačním procesu čerpat je pro ně bohatstvím a přítěží zároveň. Neexistuje žádný vzor, se kterým by se mohly ztotožnit a následovat ho. Neexistuje ani žádná vytyčená cesta, po které by se mohly vydat, jen množství různých cest, z nichž každá má své výhody a nevýhody. Na této křižovatce bez ukazatelů stojí každý z nich sám a jen na něm tedy leží celá tíha rozhodnutí. Někdo se vydá po jedné cestě, aby se po nějaké době vrátil zpět a zvolil si jinou. Někdo jde po cestě stále vpřed a někdo se od křižovatky nikdy nevzdálí. Každá z těchto cest odpovídá jedné strategii pro konstruování identity. V rámci mého terénního výzkumu se mi podařilo identifikovat několik z těchto cest-strategií. V této kapitole se budu věnovat analýze těchto strategií. Pokusím se také osvětlit důvody, proč se konkrétní informátor rozhodl pro určitou strategii a jaký má toto rozhodnutí vliv na jeho život. Nejprve je však třeba si uvědomit, že identity jsou heterogenní, proměnlivé a kontextuální. Není tedy možné je v celé jejich šíři zachytit a popsat, v každém kontextu a v každém časovém okamžiku se mohou lišit. To, co zde předkládám je tedy vzhled do toho, jak se děti imigrantů identifikují v kontextu rozhovoru s cizinkou, kterou pro ně byla autorka textu.

První strategie – identifikace se zemí původu rodičů

Informátoři, kteří zvolili tuto strategii, kladou důraz na svůj africký původ. Identifikují se se zemí, odkud pocházejí jejich rodiče, a kde někteří z nich kratší či delší dobu žili. Tato země je pro ně jakýmsi ztraceným rájem, vzdáleným mytickým domovem, zemí vytouženého, avšak neuskutečnitelného návratu. Má pro ně hodnotu především symbolickou. Tato země je jejich klíčovou referencí, a její kultura hlavním (ale ne jediným) zdrojem pro budování identity. To však neznamená, že by tam chtěli reálně žít, ani že by neměli žádné vazby na Portugalsko. Tato identifikace je často důsledkem pocitu vyloučení z majoritní společnosti, odmítání ze strany Portugalců, pro které nejsou právoplatnými občany Portugalska.

Jedním z představitelů této strategie je sedmadvacetiletý Manuel. Narodil se

v Portugalsku a na Kapverdských ostrovech, odkud pocházejí jeho rodiče, byl poprvé před čtyřmi lety. Jeho rodina byla mezi prvními, které do Portugalska přišli po revoluci z roku 1974 za prací. Manuel vyrostl v ilegální imigrantské čtvrti Santa Filomena na předměstí Lisabonu a žije zde dodnes. Vystudoval střední odbornou školu a pracuje jako elektrikář. Přestože, jak jsme viděli v předchozí kapitole, považuje Portugalsko za svůj domov, k němuž ho poutají četné vazby a s nímž spojuje svou budoucnost (viz str.28), cítí se být Kapverd'anem:

Já se považuju za Kapverd'ana...upřímně...počínaje mojí kulturou, mým stylem voblikání, až po muj způsob života. [Manuel]

To je způsobeno na jedné straně vlivem okolí, tedy majoritní společnosti, která zdůrazňuje jeho odlišnost:

Často se necejtím jako Portugalec...když se tak cejtím, voni (Portugalci) mě hned upozorněj! Často...jo, jo...je těžký cejtít se jako Portugalec. Moje kultura, moje způsoby sou kapverd'ský. [Manuel]

Na straně druhé je to však spojeno s jeho osobní životní zkušeností. Manuel vyrostl ve čtvrti, kde většinu obyvatel tvoří imigranti právě z Kapverdských ostrovů. Jeho socializace tedy probíhala v kontextu kapverdské kultury, jakkoli vykořeněná a „neautentická“ se nám v této své podobě může zdát. Jako ostatní děti žijící v této čtvrti zřídka opouštěl její bezprostřední okolí. Až do nástupu do školy mluvil pouze kreolsky (viz str.21). Manuel se sice považuje za Kapverd'ana, ale na Kapverdských ostrovech by žít nechtěl. To nám může připadat jako paradox, ve skutečnosti je to však pochopitelné. Manuel se ztotožňuje s kapverdskou kulturou, ve které byl vychován, zároveň má však silný vztah k Portugalsku, kde žije a kde je zvyklý. Jeho příklon k této první strategii identifikace se zemí původu rodičů, která implikuje hrdost na kulturní dědictví Kapverd'anů, mu umožňuje utvářet si pozitivní obraz o sobě v rámci společnosti, která je mu do určité míry nepřátelská. Manuel je silně navázán na prostředí čtvrti, ve které se narodil, právě kvůli specifickému „kapverdskému“ způsobu života. Říká například, že i kdyby se kvůli přítelkyni musel odstěhovat, vždy si ponechá svůj pokoj v matčině domě, aby se sem mohl vracet a trávit tu nadále čas soužitím s rodinou, přáteli a sousedy, tak jak je zvyklý.

Dalším, kdo si zvolil tuto první strategii, je dvacetiletá Marie. Narodila se v Portugalsku, od dvou do deseti let však žila v Guiney-Bissau, odkud pochází její otec. Pak se s matkou, původem z Kapverdských ostrovů, a sourozenci přestěhovali zpět do Portugalska. Dnes žijí na předměstí Lisabonu a studuje bankovníctví na vysoké škole. Maria se identifikuje s Guineou-Bissau, především proto, že tam strávila velkou část dětství.

Přestože dnes už by tam nechtěla žít (viz str. 26), zůstává pro ni tato země pravým domovem:

Já se cítím...já se identifikuju...takhle, já mám přese všechno ráda svojí zemi (Guinea-Bissau). Vždycky jsem tam žila. Přestože jsem se narodila tady, vždycky jsem měla ráda svojí zemi, rozumíš? Já jsem hodně tradiční. Mám ráda všechno, co...co moje země nabízí...úplně všechno. V tom to je v podstatě. [Maria]

Určující je v tomto případě opět prožitá zkušenost. Maria cítí větší sepejetí s Guineou-Bissau, odkud pochází její otec, než s Kapverdskými ostrovy, odkud pochází její matka. To proto, že v první z těchto zemí dlouhodobě žila, zatímco ve druhé ne:

[A cítíš se taky trochu jako Kapverd'anka?]

To je tak, já ti to vysvětlím. Když mluvím o Guiney, mluvím o ní, protože jsem tam žila, rozumíš? Je to vážně jen proto...a taky protože neznám moc dobře Kapverdy. Nikdy jsem tam nežila. Byla jsem tam jen chvíli, ne víc jak měsíc... Já prostě mluvím víc o Guiney, protože jsem tam žila, mám tam rodinu. Mám tam víc příbuzných než na Kapverdách...jasně, že na Kapverdách mám taky pár strýců a tet. V tomhle smyslu mluvím víc o Guiney. Nemám nic proti Kapverdám. [Maria]

Zatímco Kapverdským ostrovům Maria přiznává jistou roli ve svém identifikačním procesu, zcela jinak je tomu v případě Portugalska:

[A identifikuješ se v něčem taky s Portugalskem?]

Ne, v ničem...jsem tady už hodně dlouho, ale nedokážu se identifikovat tak nějak s ničím. Vidiš to? Necítím se tady doma, přese všechno. Ideální země by pro mě byla moje země (Guinea-Bissau), ale když si uvědomím, že já sama to nezměním...To je typický, mám trochu zmatek v tom...v té mojí ideologii, rozumíš? Protože já mám ráda Guineu, ale kdybych si měla vybrat mezi Guineí a Portugalskem, je jasné, že bych si vybrala Portugalsko. Ale neztotožňuju se doopravdy s (portugalskou) kulturou, jsou věci, které neakceptuju. [Maria]

Portugalsko je pro ni spíše nucenou volbou (viz str. 27), přesto však nezapře jistý vztah k této zemi a ovlivněnost jejím prostředím. To se, jak už jsme viděli, projevuje například v tom, že i když se v budoucnu hodlá odstěhovat za práci do jiné země, nechce aby to bylo daleko od Portugalska (viz str. 28). Odchod z Guiney-Bissau do Portugalska byl pro Mariu těžký. Musela opustit prostředí, na které byla zvyklá, přátele, ale hlavně otce, který zůstal kvůli práci. Mariin obraz o této zemi je značně idealizovaný, to je spojeno s tím, že je tvořen vzpomínkami z dětství. Ve skutečnosti, jak uznává ona sama, nebyl život v Guiney zdaleka růžový, Maria tam prožila velkou část občanské války. Identifikace s touto do značné míry vysněnou Guineou, pomáhá Marii vyrovnávat se s problémy a deziluzemi, na které

naráží v Portugalsku.

Další z informátorek patřící do této skupiny je šestadvacetiletá Mariana. Narodila se v Portugalsku kapverdským rodičům, kteří tam přišli na přelomu 70. a 80.let za prací. Žije v Lisabonu ve čtvrti sociálního bydlení. Má nedokončené základní vzdělání, pracuje v pohostinství. Portugalské občanství se Marianě podařilo získat až těsně před naším rozhovorem, tedy po šestadvaceti letech, a tento fakt a jeho důsledky pro její život v Portugalsku, negativně ovlivnily její pocit sounáležitosti s Portugalskem:

Ne, necejtím se jako Portugalka protože...vlastně, viš proč se necejtím jako Portugalka? Protože já sem si koupila svojí národnost. Když vo ní žádáš, musíš zaplatit, pak platiš znova nějakou částku, vždycky když tam jdeš, platiš. Platiš za všechno. Jak ti to vysvětlím...Necejtím se tak (jako Portugalka), protože já si kupuju svojí národnost, voni mi jí nedávaj, já si jí kupuju. Kdyby mi ji bývali dali, nemusela bych za ni platit. Musela bych zaplatit jenom, až bych si šla zařídit občanku.

[Ale přes to... narodila ses tady a necítíš žádnou vazbu na Portugalsko?]

Narodila sem se tady a musím mít právo na národnost. Ale kupovat si národnost tam, kde sem se narodila...v zemi, kde sem se narodila...Musela sem si koupit svojí národnost!

[Chápu, ale narodila ses tady, vždycky jsi tady žila, tak přes všechny tyhle problémy necítíš nějaké spojení s touhle zemí?]

Ne, necejtím. Jediný spojení...moji rodiče sou tady, moji kamarádi, to je jediný spojení.

[Mariana]

Zde narážíme na problematiku získávání portugalského občanství a důsledky jaké má restriktivní politika občanství na život dětí imigrantů. Mariana kategoricky odmítá, že by ji k Portugalsku poutaly nějaké vazby, kromě vztahů s příbuznými a přáteli, kteří zde žijí. V tomto duchu se nesl celý náš rozhovor. Proto bylo celkem překvapivé, když v jeho závěru při hovoru o plánech do budoucna Mariana řekla, že má Portugalsko i přes to všechno ráda a chtěla by tam žít (viz str.27). Když se nad tím zamyslíme, pochopíme, že se nejedná o žádný paradox. Jde spíše o potlačování citových vazeb na zemi, která člověka nepřijímá. Je za tím pocit křivdy a s tím spojená vzpoura. Řešením je pro Marianu zdůraznění identifikace se zemí původu rodičů, tedy s Kapverdskými ostrovy na úkor rodného Portugalska:

[Cítíš se tedy jako Kapverd'anka?]

Jo, stoprocentně. Je moc dobrý bejt Kapverd'anka, vlastně nejen bejt Kapverd'anka, bejt Afričanka. Sem hrdá na to, že sem Afričanka. My máme všechno, co je dobrý, všichni nám ve skutečnosti záviděj naši barvu ha ha...

[Mariana]

Zde se opět setkáváme s rozšířením identifikace od konkrétní země směrem k

obecnějšímu referenčnímu celku, Africe. Proto můžeme říci, že Marianina strategie se rozkládá na rozhraní dvou cest, je kombinací identifikace s konkrétní zemí původu rodičů a identifikace s Afrikou jako celkem, která implikuje pocit sounáležitosti s africkou diasporou ve světě.

Tuto přechodovou strategii zvolila i jednadvacetiletá Beatriz. Narodila se v Angole a v pěti letech přijela s rodiči do Portugalska. Žije v jedné ze sociálních čtvrtí na okraji Lisabonu, je svobodná a má dvouletého syna. V současnosti studuje architekturu na vysoké škole. U Beatriz se spojuje identifikace s Angolou s širší identifikací rasovou, cítí se být „black”. Musíme si uvědomit, že tento výraz neodkazuje jen k barvě pleti, ale k mnohem širšímu referenčnímu celku, kterým je kultura africké diaspory:

Cejtim se jako černoška, black. Bílý sou protivný. Cejtim se jako Angolanka, ve všem...

[Beatriz]

Tato volba není ani tak důsledkem faktu, že Beatriz se narodila v Angole, jako spíše odmítavého postoje majoritní společnosti:

Vostatní mě nenechaj cejtit se stoprocentně jako Portugalka. [Beatriz]

Postoj Beatriz může být do značné míry vnímán jako póza, je to způsob revolty s jistým nádechem provokace. Beatriz je přímá, bezprostřední a nenechá si od nikoho nic líbit. Pokud jde o styl oblékání, či obecně způsob života je Beatriz Evropankou stejně jako vy nebo já. Prozrazuje ji právě jen tmavá barva pleti.

Příklon k této první strategii identifikace se zemí původu rodičů informátorům umožňuje vyrovnat se s pocitem vyloučení z portugalské společnosti, která na ně pohlíží jako na cizince. Kultura země původu rodičů je pro ně výchozím bodem, pevnou půdou pod nohama, základnou na které mohou stavět svou identitu. Hrdost na své kořeny a kulturní bohatství země původu rodičů je vede k vytvoření pozitivního obrazu o sobě navzdory podceňování okolí.

Druhá strategie - identifikace s Portugalskem

Představitelé této strategie pocítují pocit sounáležitosti v první řadě s Portugalskem. Opět to však neznamená, že by necítili spojení se zemí původu rodičů, či s Afrikou obecně. Pouze u nich převažuje vědomí příslušnosti k Portugalsku.

Jorge se narodil před třiceti lety v Portugalsku kapverdským rodičům. Od devíti do třinácti let žil s matkou ve Francii, pak se vrátil zpět do Portugalska. Na Kapverdských

ostrovech byl jednou asi před osmi lety. Žije v Lisabonu. Má nedokončené základní vzdělání a pracuje v pohostinství. Jorge se cítí jako Portugalec a jeho pocit sounáležitosti s Portugalskem je tak silný, že ho nezvyklá ani odmítavý postoj některých Portugalců:

Já se považuju za Portugalce, to je jasný. Já sem se tady narodil, i když Portugalci se mě pořád ptaj, odkud sem a já občas říkám: sem odsud a odtamtud, jenom, abych si z nich vystřelil, ale považuju se za Portugalce jo... [Jorge]

Zároveň je však hrdý na své kapverdské kořeny:

[A cítíš se taky v něčem jako Kapverd'an?]

Jo, já mám rád svůj původ, že sem Kapverd'an, že má rodiče sou Kapverd'ani. Skoro celá moje rodina je z Kapverd. Mám rád jazyk, náš jazyk ze Sv. Vincenta a Sv. Antonína, hlavně ze Sv. Antonína, protože tam se narodili má rodiče; naši kulturu, naše způsoby, naši hudbu, mám rád všechno...A sem hrdej na ty kapverdský výtvoř, který se občas objevěj, na lidi, který dělaj různý věci, sme dobrý muzikanti a tak... [Jorge]

Jorge stejně jako ostatní informátoři pociťuje, že ho Portugalci neuznávají jako sobě rovného, to však pro něj není překážkou:

Člověk se cejtí trochu divně, proč se mě musej ptát, jestli sem Portugalec, nebo odkud sem. A obvykle se na to ptaj už s úmyslem říct, nebo si pomyslet: „no jo, von je černej, tak nebude Portugalec, bude z PALOPů nebo tak“. A někdy se člověk cejtí...necejtí se jako Portugalec v tomhle ohledu, ale můj pocit – to, že vím, že sem se narodil v Portugalsku a že sem Portugalec - jasně, že se cejtím jako Portugalec, ale co se týče jich, cejtím, že pro ně nejsem Portugalec. Ale já se tak cejtím. Prostě sem Portugalec a basta. Sem Portugalec africkýho původu, kapverdskýho původu, ale cejtím se jako Portugalec a sem hrdej na to, že sem Portugalec, na tu historii, kterou Portugalsko má, přestože dneska už není moc věcí, kvůli kterejm by člověk moh' bejt hrdej na to, že je Portugalec no ne? [Jorge]

Jorgeova identifikace dokazuje jeho plnou integraci do portugalské společnosti. Jorge nikdy nežil v imigrantské čtvrti, od malička byl v kontaktu s Portugalci. Jeho pocit sounáležitosti s Portugalskem a přesvědčení o tom, že je Portugalec, jsou tak silné, že je nemůže narušit ani odmítavý postoj části majoritní společnosti. Jistou roli zde podle mne hraje i Jorgeova světlá barva pleti, díky které je Portugalci relativně dobře přijímán a nemá tedy se společností tak špatné zkušenosti jako někteří jiní.

Případ dvacetileté Caroliny je specifický. Narodila se v Portugalsku portugalské matce a kapverdskému otci. Otec jí zemřel, když byla ještě malá, vychovali ji prarodiče z matčiny strany. V častém kontaktu je však i s příbuznými z otcovy strany, kteří bydlí v sousedství.

Carolina žije v sociální čtvrti v Lisabonu. Nedokončila střední školu, ale přemýšlí o tom, že se ke studiu vrátí. Carolina se cítí jako Portugalka především proto, že tak byla vychovaná. Přesto zároveň cítí hrdost na svůj kapverdský původ a zajímá se o tamní kulturu:

[Cítíš se jako Portugalka?]

Ano, cítím. Jsem hrdá na svůj kapverdský původ, zajímám se o tu kulturu, ale necítím se odtamtud ne? Vždycky jsem žila tady v té kultuře ne? *[Carolina]*

I když na Kapverdských ostrovech nikdy nebyla, vytváří si Carolina pozitivní reprezentace ve vztahu k této zemi i jejím obyvatelům (viz str.29). Její vztah k této zemi je zprostředkovaný příbuznými z otcovy strany.

Já jsem bohužel byla málo s mým tátou. Když zemřel, byla jsem ještě moc malá, nebo moc malá...ještě jsem neměla pojem o tom, co ...pro mě bylo všechno stejné, neviděla jsem žádný rozdíl ne? Pro mě ten fakt, že se (otec) narodil na Kapverdách znamenal to samé, jako by se narodil v sousedním domě. Pro mě to nebylo nic...nic důležitého. Až jak člověk roste, tak si uvědomuje ty rozdíly.(...) Táta mojí sestřenice, bratr mého táty je ještě na živu...vypráví příběhy a tak a já si tak uvědomím víc věcí. *[Carolina]*

Carolina má velmi světlou pleť, a tak její africký původ není na první pohled patrný. Přestože sama díky svému vzhledu není terčem rasistických poznámek ani diskriminace, předsudky ve společnosti se jí osobně dotýkají. To dokazuje její identifikaci s Afrikou a Afričany:

Když jsem byla malá, tak jsem tomu moc nerozuměla, byla jsem z toho tak trochu vyjevená, když jsem slyšela různé poznámky. Ale postupně v průběhu let jsem pochopila, co tím chtěli říct ne? Ten rozdíl, který tam byl ne? Ty máš bílého tátu, já mám černého tátu, ale nevím v čem je to jiný, nevím...koukej, stalo se...Ale ne, nikdy jsem tím moc netrpěla. Ale jasně, že mě štve, když slyším jiné věci, které se mě přímo netýkají ne? Ale nepřimo se mě to týká, protože Afričani se mnou souvisejí, můj táta byl Afričan ne? Je to mojí součástí ne? Jasně, že mě uráží, když vidím předsudky a takové věci, i když se to netýká přímo mě...

[Carolina]

Carolina je z poloviny portugalského původu, byla vychována portugalskými prarodiči a je tedy přirozené, že se cítí především jako Portugalka. Přesto pociťuje určité spojení s Kapverdskými ostrovy a tamní kulturou.

Tato strategie, která zdůrazňuje identifikaci s Portugalskem, není podle mé zkušenosti příliš častá, což dokazuje, že integrace dětí imigrantů do portugalské společnosti neprobíhá hladce a ve většině případů je spíše neúspěšná. To je důsledkem marginalizace či vyloučení, které postihují velkou část dětí imigrantů. Určující pro příklon k této strategii je životní

zkušenost a povaha konkrétního člověka, ovšem jistou roli zde podle mého názoru hraje i barva pleti.

Třetí strategie – identifikace smíšená

Strategie, které jsme probírali dosud, byly typické tím, že v nich vždy převažovala identifikace s jedinou zemí a/nebo kulturou. Jinak je tomu v případě strategie třetí, která je strategií synkretických, hybridních identit. Informátoři, kteří si zvolili tuto strategii hodnotili pozitivně míšení kultur a vnímali ho jako obohacující. Tito lidé se snaží čerpat rovnoměrně ze všech kulturních zdrojů, ke kterým mají jako děti imigrantů přístup. Všechny tyto referenční celky jsou pro ně rovnocenné, žádný není důležitější než jiný a všechny mají své místo v procesu konstruování identity těchto mladých lidí.

Zajímavý je případ Cecílie, který sice díky své neobvyklosti nemůže být považován za typický, zato ale krásně ilustruje fungování této identifikační strategie. Cecília se narodila před jedenadvaceti roky v Portugalsku. Její matka pochází z Angoly, otec ze Svatého Tomáše a Princova ostrova. Díky otcově profesi diplomata se rodina po léta stěhovala z místa na místo. Cecília tak žila několik let v Kongu, na Kapverdských ostrovech, na Sv. Tomáši a Princově ostrově, v Mozambiku, ve Francii. Každý rok však jezdila na prázdniny do Portugalska. Poslední čtyři roky žije v Portugalsku a studuje vysokou školu v Lisabonu. Cecília má občanství Svatého Tomáše a Princova ostrova, protože její otec trval na tom, aby si ho ponechala, ale nyní hodlá požádat o občanství portugalské, především proto, aby mohla snadněji cestovat. Cecília si cení své „multikulturality“. Svoji identitu si utváří propojením prvků kultur všech zemí, ve kterých žila:

To je tak, můj životní příběh je hodně komplikovanej. Narodila sem se tady (v Portugalsku), ale žila sem v různých zemích. Na Kapverdách, v Mozambiku, ve Francii...tam sem vyrůstala, moje kořeny sou ve všech těchto zemích. Muj táta je ze Svatýho Tomáše, moje máma z Angoly... to je jeden kořen. Protože Sv. Tomáš a Angola sou sousedi a maj mezi sebou silnou vazbu. Moje kultura je hodně africká, ze všech zemí, kde sem žila... mám v sobě část každý z nich. [Cecília]

Cecília zde zdůrazňuje, že důležitý pro ni (a pro tvorbu její identity) není jen její původ, ale všechny země, ve kterých žila. Žít někde pro ni znamená stát se součástí této země, která se zároveň stává součástí jí samé. Jde o aktivní přístup ke konstruování identity. Přesto na hlubší úrovni i Cecília přikládá zvláštní význam svému původu:

[Ty jsi říkala, že máš v sobě kousek z každé země, kde si žila, ale dokázala bys říct, se

kerou zemí se identifikuješ nejvíc?]

Tak kvůli rodině, protože moji rodiče jsou odtamtud...tak je to Sv. Tomáš, to je země, na který nejvíc lpím. Celá moje rodina je odtamtud, sou tam všichni. Je to jako taková základna. Je to země, o který řeknu: to je moje země... tohle(Portugalsko) není moje země, je to jen půjčka... Portugalsko je jen vypůjčený. [Cecília]

Zde jsme svědky jisté ambivalence ve vztahu k Portugalsku. Ta je důsledkem pocitu vyloučení z myšlené komunity, kterou je portugalský národ. Cecília pochází z dobře situované, vzdělané rodiny a je studentkou vysoké školy, není tedy narozdíl od velké části informátorů společensky znevýhodněná. Její jedinou „nevýhodou“ je výrazně tmavá barva pleti. Právě proto pocítuje odmítání ze strany majority (viz str. 21), která jí dává neustále najevo její odlišnost. Přesto si Cecília nevypěstovala negativní vztah k Portugalsku a přiznává mu, stejně jako Evropě obecně, podíl ve svém identifikačním procesu.

Já sem Afričanka, ale často myslím jako Evropanka protože...protože já sem byla vychovaná...můj táta mi vždycky dával volnost, abych byla tím, kým chci. Byla sem vychovaná v největší možný svobodě. Narodila sem se tady, vyrostla v Kongu, pak sem byla na Kapverdách, pak na Sv. Tomáši, pak v Mozambiku, pak ve Francii a pak sem přišla sem...A ty si musíš vytvořit osobní identitu a to sem taky udělala, protože kdyby ne...takže sem vzala ze všeho kousek a to je moje kultura...Ale sem ze sv. Tomáše... [Cecília]

Cecíliin aktivní přístup k tvorbě identity je patrný i z toho, že se při hledání referencí neomezuje jen na teritoriální kulturní celky, se kterými byla v přímém kontaktu. Její kosmopolitní způsob života jí umožnil přístup k nespočetným kulturním zdrojům.

A neřeknu ti, že nejsem ovlivněná Státama. Už sem byla víc, ale když sem trochu dospěla pochopila sem, že ne všechno, co pochází ze Států, je dobrý. Byla sem tím ovlivněná, to ano, ale taky sem si udržela svojí africkou kulturu. Ale jednu věc sem se naučila, moje svoboda končí tam, kde začíná svoboda někoho jinýho, musíme respektovat druhý a brát je takový jaký sou. Nemůžeš soudit druhý, často ani nevíš, co prožili. Já mám hodně kamarádek, který sou černý, tak jako já, ale sou to víc Evropanky, než cokoli jinýho. Proč? Narodili se tady a rodiče je nevychovali v tom...nezajmaj se o africkou kulturu. Já taková nejsem, já mam trochu evropský kultury, trochu africký. To sem já a komu se to nelíbí...Já se snažim žít harmonicky. [Cecília]

Identifikace se Spojenými státy není mezi dětmi imigrantů nijak neobvyklá, souvisí s již zmiňovaným pocitem sounáležitosti s africkou diasporou. Americké kulturní reference zprostředkované médií mají velký vliv na dospívající děti imigrantů, které spatřují podobnosti mezi životem v amerických černošských ghettech a životem svým. Afroamerické kulturní

produkty, především hudba, tanec a styl oblékání jsou přijímány, přetvářeny a stávají se součástí nových identit. Tyto vlivy stály například u vzniku portugalské hiphopové kultury.

Cecília si uvědomuje bohatství, kterým jsou její životní zkušenosti. Její identita čerpající z tohoto bohatství je různorodým a přitom harmonickým celkem, je jako patchwork vytvořený z kousků látek všech tvarů a barev, který lze stále doplňovat a přece je vždy celistvý.

Devatenáctiletá Vanda se narodila v Angole. Oba rodiče pocházejí ze Svatého Tomáše a Princova ostrova a do Angoly se přistěhovali za prací. Když byly Vandě tři roky rodina odjela zpět na Svatého Tomáše. V Portugalsku žije Vanda od svých deseti let. V současnosti studuje střední školu v Lisabonu. Vanda se identifikuje jak s Angolou, kde se narodila, tak se Svatým Tomášem a Princovým ostrovem, odkud pochází její rodina. Zároveň pociťuje jisté spojení s Portugalskem.

[Ty se identifikuješ se Sv. Tomášem, s Angolou, nebo je to spíš taková směs všeho?]

Jo taková směs... s Angolou, se Sv. Tomášem, víš co, protože Sv. Tomáš je země, kde sem žila nejdýl, nejdělsí dobu. Taký znám ten tamější dialekt...a soužití s prarodičema, sourozencema, bratrancema a sestřenicema, strýcema a tetama...to je země, kde sem žila nejdýl. Ale vždycky říkám: narodila sem se v Angole .Narodila sem se a žila tam v Angole, cejtím se víc Angolanka, ale taky sem ze Sv. Tomáše víš co...co cejtím víc, to nevim...ale taky se sžívam tady s tím...s Portugalskem.

[Takže cítíš nějakou vazbu taky na Portugalsko?]

Jasně, že jo. Je to spíš, jak si říkala, třeba kamarádi, našla sem si tady hodně kamarádů. (...) Jo jo, mám různý kultury, protože třeba tady, když seš ze Sv. Tomáše, nebo z Angoly, máš taky kamarády z různějch zemí, a tak víš, jaká je která země a jaký sou tamní lidi...a taky se sžiješ líp tady s tím prostředím. *[Vanda]*

Vandin popis vlastního identifikačního procesu, je velmi výmluvný. Její identita se konstruuje na průsečíku linií, které vycházejí ze tří bodů - tří hlavních zdrojů odpovídajících jednotlivým zemím, ve kterých Vanda žila. Ke každé z těchto zemí, ji něco poutá: vztahy, prožitky, vzpomínky apod. Její identita je tedy strukturou rozličných vazeb a referencí, kde žádná není důležitější než jiná a všechny jsou nepostradatelné.

Jelikož Vanda přijela do Portugalska až v deseti letech, její adaptace na nové prostředí neprobíhala tak hladce jako u dětí, které tam přijeli v mladším věku. Jisté problémy měla ve škole, zejména v oblasti jazyka (viz str.21), svým pozitivním přístupem a snahou sžít se s novým prostředím však dokázala většinu překážek překonat. Když hovoří o životě v Portugalsku, říká, že si zvyká, že se sžívá (viz str.26, 38). Tato formulace ukazuje na jisté

problémy - nutnost překonat kulturní rozdíly a usmířit tak dva odlišné kulturní světy, což vyžaduje určité vyjednávání v oblasti identit, na druhé straně však svědčí o snaze adaptovat se na nové prostředí a přijmout ho za své.

Další představitelkou této strategie je Vanessa. Narodila se v Portugalsku rodičům pocházejícím z Guiney-Bissau. Je jí třicet jedna let, žije v Lisabonu. Vanessin otec bojoval na straně Portugalců ve válce o nezávislost Guiney-Bissau a rodině pak bylo umožněno zůstat v Portugalsku. Vanessa nedokončila studium na vysoké škole, pracuje jako účetní. Vanessina identita je směsí portugalských a afrických prvků. Vanessa prožila celý život v Portugalsku a tato země hraje v jejím procesu konstruování identity velkou roli, zásadní význam však Vanessa přikládá i svým africkým kořenům. Protože v Guiney-Bissau nikdy nebyla, identifikuje se spíše s Afrikou obecně.

[Považuješ se za Portugalku, Guinejku, nebo se identifikuješ jinak?]

Jasně, že je to směr...víc portugalská než guinejská, ale necejtím se stoprocentně z Portugalska ani z Guiney-Bissau...sem afrického původu (port., afrodescendente)...považuju se za člověka afrického původu.

Vanessa]

Vanessa se identifikuje jako „afrodescendente“, což doslova znamená afrického původu, je to však podstatné jméno. Prostřednictvím této identifikace Vanessa zdůrazňuje své africké kořeny, které považuje za plnohodnotnou součást své identity. Identifikace s Evropou, konkrétně s Portugalskem je zde přítomna implicitně: Vanessa je Portugalkou či v širším smyslu Evropankou afrického původu. Vanessa se cítí být Afričankou zejména co se týče charakterových vlastností. Ztotožňuje se s africkým temperamentem, extravagancí, zálibou v hudbě a barevnosti.

[V čem se identifikuješ s Afrikou?]

(Identifikuji se) s naším temperamentem, s extravagantníma způsobama, o kterých sem mluvila. S čím se ještě identifikuju...identifikuju se s hudbou, s africkéjma barvama, miluju barvy, myslím, že to je taky kvůli naší barvě pleti, Afričanovi nesluší černá a bílá....Libí se mi charakter africký ženy...tak nějak...a identifikuju se taky s jídlem z Guiney-Bissau, s podnebím, protože já sem člověk, kterej miluje teplo, léto...zimu nesnáším, nesnáším, je taková kosa!

[Vanessa]

Vanessa se s Portugalskem ztotožňuje. Svůj vliv na to jistě má fakt, že její rodina nepatří mezi ekonomické migranty a měla tedy v Portugalsku od počátku zcela jinou a do jisté míry, alespoň co se týče legalizace pobytu, zvýhodněnou pozici oproti většině jiných imigrantů. Jistý podíl na tom má pravděpodobně i přístup jejích rodičů. Rodiče na ni

například mluvili vždy výhradně portugalsky, přestože mezi sebou mluví kreolsky. Její identifikace s Portugalskem vyplývá z následující pasáže.

[A co portugalská kultura? V čem ta je ti blízká? V čem se s ní identifikuješ?]

Á portugalská kultura...taky se identifikuju s portugalským jídlem, mám tady dobré portugalské kamarádky. Ta země se mi přese všechno líbí, myslím, že lidi...Portugalci nejsou ve srovnání s jinejma národama takový rasisti...myslím, že sou menší rasisti než jiný. I když sou s nima nějaký problémy, obecně mam Portugalce ráda. Mam ráda portugalskou kulturu, mam ráda portugalský jídlo... *[Vanessa]*

Luíse je dvacet čtyři let a narodila se v Portugalsku. Otec pochází ze Svatého Tomáše a Princova ostrova, matka z Mozambiku a do Portugalska přišli společně. Luísa má občanství Svatého Tomáše a Princova ostrova, kvůli otci, který je podle jejích slov nacionalista a trval na tom, aby si ho ponechala. V současnosti čeká na vyřízení žádosti o portugalské občanství, aby mohla vycestovat za prací, rozhoduje se mezi Londýnem a Lucemburskem. Žije na předměstí Lisabonu. Luísa vystudovala vysokou školu, obor turismus, nyní pracuje v oblasti telekomunikací. Luísa vidí svoji identitu jako soubor tvořený dvěma hlavními částmi: portugalskou a africkou.

To je tak, já sem se narodila tady, že jo, žiju tady mezi Portugalcema, ale moje máma je z Mozambiku... táta je ze Svatýho Tomáše...část je africká, část portugalská. [Luísa]

Luísa se identifikuje na jedné straně s Portugalskem, na druhé straně s Afrikou obecně. To je zřejmě zapříčiněno tím, že její rodiče pochází z různých afrických zemí. V žádné z těchto zemí Luísa nežila, celý dosavadní život strávila v Portugalsku. Proto se ztotožňuje spíše s obecnými charakteristikami, které přisuzuje Afričanům (viz str.29).

Raúl se narodil v Portugalsku kapverdským rodičům. Je mu 28 let a žije ve čtvrti Cova da Moura, jedné z nejstarších a největších imigrantských čtvrtí na předměstí Lisabonu. Raúlova identifikace je smíšená, cítí se být Portugalcem i Kapverd'anem.

Cejtim se jako Portugalec a jako Kapverd'an. Kdybych jel do zahraničí představil bych se jako Kapverd'an. Tak sem byl vychovanej, je to moje kultura. *[Raúl]*

Raúl nikdy nebyl na Kapverdských ostrovech, vyrostl však ve čtvrti obývané převážně Kapverd'any a tak byl od malička vystaven vlivu kapverdské kultury. Jakou příkládá svému kapverdskému původu váhu je zřetelné z toho, že by v zahraničí dal přednost této identifikaci před identifikací s Portugalskem. Přesto se cítí být zároveň Portugalcem.

Raúlův případ dobře ilustruje složitou sociální situaci, znevýhodnění a marginalizaci dětí imigrantů. Raúl odešel ze školy již ve čtrnácti letech, protože byl nucen zajistit obživu pro sebe a svého otce alkoholika. Od té doby se protlouká, jak to jde, střídá jednu práci za

druhou, zaměstnaný vždy jen na přechodné období. Protože mu chybí kvalifikace, patří mezi lidi nejvíce ohrožené nezaměstnaností. Přál by si odejít ze své rodné čtvrti, ale finanční situace mu to nedovolí. Tyto faktory, které často vedou k pocitu vyloučení ze společnosti a následnému odmítání identifikace s Portugalskem, Raúlovi nebrání ve ztotožnění se s rodnou zemí. Je tu však i další faktor, který může osvětlit, proč tomu tak je. Jedná se o barvu pleti. Raúl je pro svou velmi světlou, téměř bílou, pleť a modré oči, dobře přijímán majoritou. Problémy, kterým čelí jsou spíše sociálního rázu.

Tato třetí strategie smíšené identifikace umožňuje těm, kteří si ji zvolili, čerpat rovnoměrně ze všech zdrojů, které mají k dispozici. Nemusejí potlačovat žádnou část sebe sama a to jim dovoluje maximálně se rozvíjet. Jsou otevření novým věcem a snadněji se sžívají s cizím prostředím.

Srovnáme-li všechny tři probrané strategie využívané dětmi imigrantů z lusofonní Afriky v procesu konstruování identity, je zjevné, že nejzdravější a pro život a osobní rozvoj člověka nejvýhodnější je strategie třetí, tedy strategie smíšené identifikace. Příklad k oběma dvěma předcházejícím strategiím znamená zdůraznění jen jedné z více možných příslušností a světů referencí, a implikuje tedy potlačení části sebe sama. Děti imigrantů by si měly uvědomit svou pozici na rozhraní kultur a těžit z ní, ne se jí snažit zakrývat tím, že si zvolí pouze jednu stranu hranice a druhou zavrhnou, případně upozadí. Snaha co nejvíce se připodobnit těm, kteří představují prototyp zvolené identifikace, způsobuje jen další frustrace. Děti imigrantů jsou totiž právě pro svou zjevnou hraniční pozici všude cizinci, jak v Portugalsku, tak v zemi původu svých rodičů. Je nabíledni, že jim nezbyvá než si vytvořit svou vlastní novou identitu, vystihující jejich životní zkušenost a reflektující jejich heterogenní podstatu. Strategie smíšené identifikace tvorbu těchto nových plurálních identit umožňuje.

Faktory ovlivňující volbu identifikační strategie

Jak jsme měli možnost vidět, volbu identifikační strategie ovlivňuje množství různých faktorů. Mezi nejdůležitější z nich patří životní zkušenost informátora (výchova, migrační historie apod.), barva pleti informátora, postoj majoritní společnosti, a v neposlední řadě povaha, tedy charakterové vlastnosti, informátora.

Co se týče životní zkušenosti, ukázali jsme si, že informátoři, kteří vyrůstali v prostředí imigrantských čtvrtí, mají tendenci silněji se identifikovat se zemí původu rodičů, stejně jako ti, kteří v této zemi po nějakou dobu žili. Nezanedbatelný je také vliv výchovy. Děti imigrantů z chudších rodin jsou vychovávány tradičněji a od malička vstřebávají kulturu země původu rodičů jak doma, tak v prostředí imigrantských čtvrtí. Na druhou stranu jsou však tyto děti, jejichž rodiče tráví celé dny v práci, aby uživil rodinu, ponechány po většinu času samy sobě, a vytváří si tak svou identitu v interakci s vrstevníky ze stejného sociálního prostředí. Tyto děti, jimž se rodiče příliš nevěnují a nemotivují je, jsou více ohroženi marginalizací a mají sklon zdůrazňovat identifikaci se zemí původu rodičů, či s Afrikou obecně, což je spojeno s revoltou vůči majoritní společnosti. Naopak ti informátoři, které rodiče vedli k integraci do společnosti, ke studiu a ke snaze prosadit se nehladě na překážky se spíše identifikují s Portugalskem a jsou také více nakloněni identifikaci smíšené.

Také charakterové rysy informátora mají nepochybně svůj vliv na to, pro jakou identifikační strategii se rozhodne. Každý člověk se jinak vyrovnává se stresem, který vyvolávají rozpory mezi tím, jak vnímá sebe sama, a tím, jak je vnímán okolím, a s krizí identity, která z těchto rozporů může vzniknout. Každý také jinak reaguje na rasismus a diskriminaci. Jsou lidé, kteří tento problém bagatelizují, ignorují ho a tím minimalizují jeho vliv na svůj život, jiní jsou naopak na tuto otázku přecitlivělí, vidí rasismus za vším a jsou jím tedy o to více ovlivněni. Odmítání ze strany majoritní společnosti může vyvolat pocit vlastní méněcennosti, který u některých lidí vyústí v rezignaci, naopak v jiných tato frustrace vyvolává vztek a touhu po revoltě. Tyto otázky patří však spíše do domény psychologie, ponecháme je tedy osobám povolanějším a nebudeme se jimi v tomto textu hlouběji zabývat. Zbývajícím dvěma faktorům, tedy postoji majoritní společnosti a otázce barvy pleti se budu blíže věnovat v následujícím textu. Předtím bych však chtěla zdůraznit, že volba identifikační strategie je výsledkem kombinace všech těchto faktorů. Pokud tedy nebudeme brát v potaz každý z nich a jejich vzájemné působení, nebudeme schopni tomuto procesu porozumět.

Vliv majoritní společnosti

Majoritní společnost má zásadní vliv na identifikaci dětí imigrantů. Počínaje tím, jak na ně pohlíží a jaké reprezentace si o nich vytváří a konče tím, jestli a do jaké míry je přijímá mezi sebe.

Jak jsme viděli v úvodu práce, na úrovni politické byli děti imigrantů donedávna spíše přehlíženy a marginalizovány. Pro legislativní účely byli považováni za pouhé pokračování svých rodičů. Platilo tedy: pokud jsou tví rodiče Kapverd'ané, i ty jsi Kapverd'an. Zcela v rámci této ideologie byl v jejich případě uplatňován princip dědičného hříchu. Tedy: pokud jsou tví rodiče ilegální, ty jsi též, bez ohledu na to, zda jsi se narodil na území Portugalska nebo ne. Až zákon z roku 2006 alespoň částečně prolomil restriktivní linii politik občanství a zjednodušil přístup dětí imigrantů k portugalskému občanství. Skutečnost, že velkému množství dětí imigrantů bylo dlouhodobě odíráno právo na portugalskou národnost, a tím na plné zapojení do společnosti, nemohla nemít dopad na jejich proces konstruování identity. Tyto děti byly považovány za cizince a podle toho s nimi bylo zacházeno. Dost obtížně se u nich tedy mohl plně vyvinout pocit sounáležitosti s Portugalskem. Toto odmítání ze strany státu vyvolalo v mnohých dětech imigrantů pocit křivdy a potřebu vymezit se oproti majoritní společnosti, s tím jsme se setkali v případě Mariany. Jak píše Pires: „(...) *politiky občanství jsou zároveň politikami identit.*“⁸¹ Nejde však samozřejmě o přímou determinaci, státní občanství je jen jedním z faktorů vstupujících do procesu konstruování identit. Ten, kdo má portugalské občanství se nemusí nutně cítit jako Portugalec, jak jsme viděli v případě Manuela a Marii, a naopak ten, kdo ho nemá, se může klidně identifikovat s Portugalskem. Důležité jsou v tomto případě důvody, pro které konkrétní člověk nemá portugalské občanství. Je třeba rozlišovat mezi tím, jestli mu je občanství odíráno, nebo jestli ho sám nechce. V případě Cecílie a Luísy jsme se setkali se situací, kdy otec trval na tom, aby si dcera ponechala občanství jeho země původu. I když jsou tedy tyto dívky legálně cizinky, je to jejich volba a ne důsledek odmítání ze strany majoritní společnosti, nebrání jim to tedy ve vytvoření pocitu sounáležitosti s Portugalskem.

Jak jsme viděli v teoretické části práce, národ je podle Bleicha vymezen na jedné straně formálními právními kritérii pro občanství, na straně druhé pak symbolickými a sociologickými rozměry příslušnosti jako jsou třída, náboženství, etnicita a rasa. Nyní tedy odhlédneme od legislativních, formálních, kritérií pro občanství, které tvoří jednu stranu mince, abychom se podívali na kritéria neformální, okupující její druhou stranu. V

⁸¹ Pires, R.P.(2003). Str. 106

konkrétním případě dětí imigrantů jsou těmito neformálními kritérii, pomocí nichž jsou marginalizováni a vylučováni z myšlené komunity portugalského národa především: sociální postavení, etnicita a rasa. Většina informátorů si stěžovala, že nejsou přijímáni majoritou jako plnohodnotní občané Portugalska. Stále jim je připomínáno, že nejsou „opravdovými“ Portugalci, stále se jich někdo vyptává na jejich původ. Většinová společnost s nimi jedná jako s občany druhé kategorie. Tento odmítavý postoj většinové společnosti je na jedné straně spojen s přetrvávající reprezentací prototypu Portugalce, do které děti imigrantů z různých důvodů nezapadají, na straně druhé pak s negativními reprezentacemi dětí imigrantů reprodukovanými majoritní společností. Negativní obraz imigrantských čtvrtí asociující je s kriminalitou souvisí s chudobou a specifickým, z pohledu majority nepochopitelným, způsobem života v nich. Problémem je pak esencializace těchto rozdílů, které jsou pokládány za kulturní, i když ve skutečnosti jde především o rozdíly sociální.

Nejvýznamnější z neformálních kritérií pro portugalské občanství je podle mého názoru kritérium rasy. Portugalce je běloch, případně, jako pozůstatek asimilační politiky uplatňované v portugalských koloniích, v nejvyšší možné míře asimilovaný mulat. Této otázce se však budu hlouběji věnovat v následující kapitole.

Je zřejmé, že toto vyloučení dětí imigrantů z myšlené komunity portugalského národa má negativní dopad na jejich pocit sounáležitosti s Portugalskem. Jak ukazují výňatky z rozhovorů, většina informátorů uvedla odmítání ze strany většinové společnosti, jako hlavní překážku, která jim brání cítit se plně jako Portugalci. Někteří nejsou schopni tuto bariéru překonat, a uchylují se proto ke strategii identifikace se zemí původu rodičů nebo s Afrikou obecně, často také dají přednost identifikaci čistě rasové: identifikují se v první řadě jako černoši a stávají se tak součástí myšlené komunity africké diaspory, tím se jim otvírá bohatý svět referencí vázaný na černošství, *negritude*. Neznamená to, že by tito lidé necítily žádnou vazbu na Portugalsko, naopak, právě frustrace z nemožnosti externalizovat tento pocit sounáležitosti je v mnoha případech vede k tomu radikálně se vymezit proti zemi, která je odmítá. Jiní se snaží tuto překážku překlenout zvýšeným úsilím integrovat se do společnosti a ještě jiní se rozhodli nenechat se přístupem majoritní společnosti ovlivnit. Dva poslední přístupy umožňují rozvinutí pocitu sounáležitosti s Portugalskem a jsou typické pro lidi, kteří si zvolili strategii identifikace s Portugalskem nebo identifikace smíšené.

Problém rasy

“Striving to be both European and black requires some specific forms of double consciousness.”⁸²

Paul Gilroy

Jak říká Paul Gilroy, být černochem a Evropanem zároveň vyžaduje určitou formu dvojího vědomí. Nemyslí tím, že by propojení těchto dvou neukončených identit bylo pro lidského jedince nemožné, právě naopak, poukazuje na to, že jeho neuskutečnitelnost tkví v povaze společnosti, která trvá na nesmiřitelnosti těchto dvou realit: „(...) *tam, kde rasistické, nacionalistické nebo etnicky absolutistické diskurzy organizují politické vztahy, tak, že se zdá, že se tyto identity navzájem vylučují, je vyplňování prostoru mezi nimi, nebo snaha ukázat jejich kontinuitu viděna jako provokativní a dokonce opoziční čin politické neposlušnosti.*“⁸³

Obecné odsouzení myšlenky nadřazenosti jedné rasy nad ostatními, ke kterému došlo po druhé světové válce a odhalení nacistických zločinů proti židům, Romům a jiným skupinám, vedlo k převaze anti-rasistické normy ve společnosti. Přesvědčení o podřadnosti některých skupin však nezmizelo, jen získalo subtilnější formu: klade důraz na kulturní rozdíly a připisuje inferiorizovaným skupinám méně oceňované charakteristiky. Výsledkem je typ diskriminace, který se neprojevuje ani tak ve zjevné formě mediálně vděčných útoků skinheadů, jako spíše v subtilní formě každodenní diskriminace v oblasti bydlení, vzdělávání a zaměstnání, která je zřídka kdy jejími původci chápána jako rasistická.⁸⁴ Jak jsme viděli výše, někteří informátoři upozorňovali na fakt, že Portugalci zaobalují své rasistické názory a komentáře do formy žertu. To souvisí s tím, že v Portugalsku převažuje tzv. rasismus subtilní, skrytý. Portugalci také sami sebe nepovažují za rasisty. Tato skutečnost souvisí s představou jakéhosi mírného portugalského kolonialismu, který podporoval míšení mezi rasami a byl tedy méně poznamenán segregací než ostatní kolonialismy, vzniklou pod vlivem ideologie luso-tropikalismu během režimu Nového Státu (Estado Novo). Tento luso-tropikalistický mýtus, který odráží snahu o legitimizaci portugalského imperialismu spíše než realitu, přežívá bohužel dodnes.

Podle studie „*Rasismus a xenofobie v Portugalsku po 11. září 2001*“, kterou zveřejnila

⁸² Vl.překlad: Snažit se být zároveň Evropanem a černochem vyžaduje specifický druh dvojího vědomí. Gilroy, P.(2000): *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, p. 1.

⁸³ Gilroy, P. (2000), p. 1

⁸⁴ Zdroj: Studie „*Racismo e a Xenofobia em Portugal após o 11 de Setembro de 2001*“, www.amnistia-internacional.pt/dmdocuments/Estudo_Racismo_Portugal.pdf

Amnesty International 17. března 2009, patří mezi skupiny v Portugalsku nejvíce postižené rasismem a xenofobií Romové a černoši. Tato studie upozorňuje také na to, že neexistence statistik o rasismu v Portugalsku, malý počet oficiálních stížností a vzácnost soudních procesů v souvislosti s touto problematikou, vypovídá o neviditelnosti rasismu a xenofobie v Portugalsku, ne o jejich nepřítomnosti. Tato neviditelnost na druhou stranu svědčí o nízké efektivitě snah o řešení problémů spojených s rasismem a xenofobií a rozšířené beztrestnosti původců těchto projevů.⁸⁵

Odlišná barva pleti je v očích Portugalců znakem jinakosti, symbolizuje kulturní rozdíly. Člověk jiné barvy pleti je jimi automaticky považován za někoho s odlišným charakterem, chováním, žebříčkem hodnot apod. Esencializace rozdílů a jejich rasializace jsou součástí tzv. nových rasismů charakteristických pro postkoloniální společnosti. Tyto nové rasismy jsou založeny na představě nepřekonatelných rozdílů mezi vnitřně homogenními kulturami. Podle Gilroye jsou tyto nové rasismy polyfonní a fungují na různých úrovních. Jsou spojeny s diskurzy, které asociují rasu, národnost a patriotismus. Jedním z hlavních důsledků těchto nových rasismů je podle něj vytvoření iluzorní spojitosti mezi národními hranicemi a rasami, jde o ideologickou operaci, která nakonec vytvoří dojem, že komunita imigrantů je shodná s černou komunitou.⁸⁶

Z tohoto kontextu je zřejmé, že rasa hraje v životě dětí imigrantů z lusofonní Afriky nemalou roli a je významným faktorem ve formování jejich identity. Barva pleti je tím, co je na první pohled odlišuje od majoritní společnosti. To kvůli ní nejsou „pravými“ Portugalci. Odtud posměšné označení *pretoguês* (jde o spojení slov *preto*, port. černý, a *português*, Portugalce). Velká část informátorů zmiňovala barvu pleti jako hlavní důvod, pro který je většinová společnost nepřijímá a nepřiznává jim právo na členství v myšlené komunitě portugalského národa. Kvůli odlišné barvě pleti jsou také někdy diskriminováni ať už ve škole, na úřadech nebo v zaměstnání. Jak tvrdili někteří informátoři, určující je dokonce i odstín pleti. S lidmi lehce tmavé pleti je jednáno lépe než s lidmi výrazně tmavé pleti, ti poslední se také častěji stávají oběťmi diskriminace. Fakt, že je s dětmi imigrantů z lusofonní Afriky kvůli barvě pleti zacházeno jinak než s ostatními a že jsou kvůli ní vylučováni, má samozřejmě vliv na jejich proces konstruování identity. Jak jsme viděli, tito mladí lidé se s handicapem, kterým je pro ně jejich barva pleti, vyrovnávají různě. Někteří se mu snaží čelit maximální asimilací do většinové společnosti, pro jiné je naopak impulsem k silné identifikaci s Afrikou a s africkou diasporou a ke zdůraznění identity rasové. Společná

⁸⁵ Zdroj: Tamtéž

⁸⁶ Fradique, T. (2003), p. 144

zkušenost související s ambivalentním postavením ve společnosti stojí také za vznikem pocitu sounáležitosti mezi dětmi imigrantů z lusofonní Afriky. Většina informátorů mi potvrdila, že mezi jejich nejlepší přátele patří právě děti imigrantů ze zemí PALOP. Na tom ovšem mají svůj podíl také stereotypizující reprezentace vytvářené majoritní společností, která spojuje všechny lidi tmavé pleti do jedné skupiny, kterou navíc nazývá etnickou menšinou (to je jakýsi politicky korektní eufemismus pro menšinu rasovou).

Nové identity

Jak jsme viděli, prostřednictvím smíšené identifikační strategie vznikají tzv. nové identity. Nové jsou proto, že neodpovídají ustáleným kategoriím a reflektují nové způsoby identifikace charakteristické pro současný svět. Tyto nové identity jsou plurální, synkretické a hybridní. Vznikají prolínáním, překrýváním a vrstvením různých referencí jak lokálních, tak globálních. Jsou to identity, které neznají hranice, operují v transnacionálním prostoru. Pro svou dynamičnost a adaptabilitu ideálně přiléhají k dnešnímu globalizovanému světu. Jsou flexibilní a proměnlivé.

Současný svět s maximálně rozvinutou komunikací a technologiemi, které umožňují neomezenou výměnu myšlenek, kulturních produktů apod. je živnou půdou pro tvorbu těchto nových identit.

Hudba

Mnoho současných antropologů a etnomuzikologů upozorňuje na roli hudby v konstruování nových identit jak osobních tak skupinových. Hudba podle nich nepředstavuje jen prostředek upevnění, reprezentování nebo odrazu kulturní identity, ale také důležitý nástroj pro její tvarování, konstruování a definici.⁸⁷ Tím, co dělá hudební zkušenost relevantní pro studium identit je podle Simona Fritha skutečnost, že její emocionální intenzita umožňuje překonávat kulturní hranice vkládajíc do hry takovou podobu identity, která nemusí odpovídat tomu, jak jsou jednotlivci situováni vlivem jiných společenských sil. Dobrým příkladem je role afroamerické expresivní kultury v konstruování a reprezentaci černošských identit v rámci diaspory.⁸⁸

V Portugalsku se tento trend projevil nejsilněji se vznikem hiphopové kultury na přelomu 80. a 90. letech minulého století. Rapová hudba, její produkce a konzumace, se stala základem pro vznik nových společenství mladých lidí v urbánním prostředí. Z předměstí Lisabonu (hlavně jižní břeh řeky Tejo: Almada, Miratejo) se hiphopová kultura (zahrnující *Dj-ing*, *Mc-ing*, *graffiti* a *breakdance*) rozšířila po celé zemi. Největšího ohlasu dosáhla v prostředí chudých předměstí obývaných z velké části imigranty a jejich potomky. Výhodou rapové hudby je, že jde o prostředek vyjádření dostupný každému vždy a všude - v rapové

⁸⁷ Cidra, R. (2002). 'Ser real': o rap na construção de identidades na Área Metropolitana de Lisboa, *Ethnologia* 12-14: 189-222, p. 190

⁸⁸ Cidra, R. (2002), p. 191

hudbě je zásadní rýmování a improvizace a jako základní hudební doprovod postačuje *beatbox*, tj. vokální reprodukce rytmických zvuků. I proto si ji děti imigrantů zvolily za ústřední nástroj vyjádření, stala se hlasem, který do té doby neměly, a umožnila jim dát světu na vědomí svou existenci. Následkem toho začala být rapová hudba v Portugalsku asociována s mladými černochoy, to znamená s dětmi imigrantů z lusofonní Afriky. Ve skutečnosti jde o hudební styl využívaný mladými lidmi z problematického sociálního prostředí bez rozdílu původu nebo barvy pleti.⁸⁹ Problémem je, že v Portugalsku dochází ke splývání nejnižší sociální skupiny se skupinou dětí imigrantů, neměli bychom však tyto dvě rozdílné věci zaměňovat.

Konzumací rapové hudby, jejím přivlastňováním, přetvářením a vlastní produkcí se tito mladí lidé zapojují do světa transnacionální hiphopové kultury a stávají se jeho součástí. V okamžiku ztotožnění se s touto kulturou jsou jiné identifikace odsunuty do pozadí a ztrácejí svou důležitost na úkor pocitu sounáležitosti s hiphopovou komunitou. Rapová hudba umožňuje vyjednávání identit a tvorbu identit nových. Využívání různých zvukových materiálů a jejich kombinace umožňuje vyjadřovat nové hybridní identity. Portugalský etnomuzikolog Rui Cidra píše, že rozhovory o hudbě, které realizoval s různými portugalskými rappery, většinou vyústily v reflexi o osobní identitě každého z nich – hudební volby byly často využívány jako metafora pro volby identifikační.⁹⁰ V prohlášeních portugalských rapperů i v textech jejich skladeb se snaha o konstrukci a rekonstrukci identit prostřednictvím hudby odráží:

Jsmo Afričané druhé generace, máme tolik z Afriky jako z Portugalska. Ale chceme se integrovat jak do jednoho tak do druhého. Jenže portugalská komunita nás někdy nechce přijmout jako Portugalce a africká komunita nás nechce přijmout jako Afričany. A tak zkusíme prolomit ty bariéry a ustavit se jako nový produkt. Neodmítáme ani jednu ani druhou kulturu, chceme mít obě tyto kultury a vytvořit ještě bohatší kulturu, která by měla trochu z každé z nich.

[portugalský rapper Boss AC v rozhovoru pro časopis Blitz, 27.12.94, p.16-17]⁹¹

<i>Nasci em Angola, tenho mãe cabo-verdiana</i>	<i>Máma je z Kapverd, moje rodná zem je Angola</i>
<i>Sempre vivi em terra lusitana</i>	<i>Ale v zemi lusitánské žiju odjakživa</i>
<i>3 culturas que não vou separar</i>	<i>3 kultury, které nechci rozdělit,</i>
<i>Todas têm muito para me ensinar</i>	<i>Všechny mě můžou hodně naučit</i>

⁸⁹ Fradique T. (2003), p. 66-7

⁹⁰ Cidra, R. (2002), p. 207

⁹¹ vl. překlad, zdroj: Fradique T. (2003), p. 116

Prefiro antes fazer uma fusão

Dávám přednost spojení

Porque a força vem da união

Vždyť síla je ve sjednocení

[portugalská skupina Da Weasel, výňatek z textu skladby „Educação (É Liberdade)“]⁹²

Texty mnoha portugalských rapových skladeb jsou zajímavé i svou kritikou portugalské společnosti a upozorňováním na problémy imigrantů a jejich potomků. Mezi častá témata patří rasismus a diskriminace, chudoba imigrantských čtvrtí, netečnost vlády v přístupu k těmto problémům apod.

Vidím ve zpustlých čtvrtích hladový lidi

Co nejedí

Lidi, co nepracují a nespi

Demokracie je jeden chleba pro mě a dva pro tebe

Ale takhle jsem se to neučil

Jak dobrá by byla rovnost mezi rasama

Respektovat rozdíly je něco, co asi neděláš

Rozdílný kultury by se od sebe měly učit

S takovou bídou na co chceme válčit

Jen proto, že jsem černoch, posílaj mě domů

Omezený mentality ignorantů

(...)

Odmítám pokrytectví, demokracii falešnou,

kdyby byla opravdová, nikdo by nebyl menšinou.

Diskriminovanéj emigrant je do ghetta odsouzenej

Není důležitý, kdo je, důležitý je, že je černej

(...)

Vymejšlí figle, jak poslat děti studovat

Hladový, bez jídla stejně budou propadat

Vždyť život je na prvním místě

bez školy není práce

bez práce nejsou peníze

(...)

⁹² vl. překlad, zdroj: Da Weasel (1995). Educação (É Liberdade). In Da Weasel, *Dou-lhe com a alma*, Dínamo.

(rapper Boss AC, výňatek z textu skladby „A Verdade“)⁹³

Chceme jen být rovnoprávní

Nebýt míň, nebýt víc

(skupina Zona Dread, refrén skladby „Só queremos ser iguais“)⁹⁴

5 ráno

Všichni už míří do stejný pasti

Protože na předměstí

Slunce vychází vždycky dřív

Je to zotročený národ v týhle společnosti krajnosti

Pracujou dvakrát tolik a vydělávaj dvakrát míň

Cítíš ten intenzivní zápach,

Kterým tyhle lidi čpí

Protože neexistuje deodorant, který by skryl pot

Dřiny otrocký

(...)

[rapper Valete, výňatek z textu skladby „Subúrbios“]⁹⁵

⁹³ vl. překlad, zdroj: Boss AC (1994). AAVV (1994). A Verdade. In AAVV, *Rapública*, Sony Música.

⁹⁴ vl. překlad, zdroj: Zona Dread (1994). Só queremos ser iguais. In AAVV, *Rapública*, Sony Música.

⁹⁵ vl. překlad, zdroj: Valete (2002), Subúrbios. In Valete, *Educação Pública*, Horizontal.

Závěr

Ve své práci jsem se pokusila nahlédnout do procesů konstruování identity, tak jak probíhají v kontextu současného globalizovaného světa. Zkoumaná skupina - děti imigrantů z lusofonní Afriky žijící v Portugalsku - mi posloužila jako výchozí bod pro proniknutí do toho, jak se utvářejí nové synkretické a hybridní identity. Děti imigrantů jsou ideální skupinou pro ilustraci tohoto fenoménu, protože, jak jsme viděli, stojí na rozhraní kultur a tím i identit. Jejich identita je tedy nutně už ze své podstaty heterogenní.

V průběhu terénního výzkumu jsem identifikovala tři hlavní strategie, s jejichž pomocí si děti imigrantů z lusofonní Afriky konstruují svou identitu: strategii identifikace s Portugalskem, strategii identifikace se zemí původu rodičů a strategii smíšené identifikace. Prostřednictvím těchto identifikačních strategií se tito mladí lidé vyrovnávají se svým ambivalentním postavením ve společnosti a hledají své místo v ní. Analýza těchto strategií nám prozrazuje hodně nejen o dětech imigrantů samotných, ale i o portugalské společnosti jako takové.

Strategie identifikace s Portugalskem se projevuje převážením pocitu sounáležitosti s touto zemí nad pocitem sounáležitosti se zemí původu rodičů. Realizace této strategie je podmíněna přijetím ze strany majority a předpokládá úspěšnou integraci do společnosti. Strategie identifikace se zemí původu rodičů spočívá ve zdůraznění afrických kořenů a bývá v mnoha případech výsledkem pocitu vyloučení způsobeného odmítavým postojem majoritní společnosti. Do této skupiny jsem zařadila i identifikaci s Afrikou jako celkem, která nastává zobecněním identifikace se zemí původu rodičů; a identifikaci rasovou, tedy ztotožnění se s černošskou kulturou africké diaspory. K zahrnutí těchto dvou posledních typů identifikace do této skupiny jsem přistoupila proto, že se většinou vyskytují v kombinaci s identifikací se zemí původu rodičů a jsou jakýmsi jejím zobecněním či rozšířením. Poslední strategie smíšené identifikace se projevuje propojením identifikace s Portugalskem a identifikace se zemí/zeměmi původu rodičů. Je to strategie množství příslušností, které se volně prolínají, vrství a překrývají, nikdy se ale navzájem nevyklučují. Realizace této strategie předpokládá pozitivní hodnocení míšení kultur a vyžaduje aktivní přístup k tvorbě identity.

V předcházejícím textu jsme si ukázali, že pokud se děti imigrantů rozhodnou pro strategii identifikace s Portugalskem nebo pro strategii identifikace se zemí původu rodičů, vždy to pro ně znamená vzdát se části svého já, jednoho světa referencí, který jim právem náleží. Jediná cesta, která jim umožňuje plně rozvinout všechny možnosti dané jejich mnohostrannou příslušností, je strategie smíšené identifikace. Jen jejím prostřednictvím si

mohou vytvořit novou identitu přiléhající k jejich umístění ve světě.

Z výzkumu také vyplynulo, že postoj majoritní společnosti k dětem imigrantů, tedy to, jestli je přijímá jako plnohodnotné členy společnosti nebo ne, má zásadní vliv na volbu identifikační strategie. Skutečnost, že strategie identifikace s Portugalskem je ze všech nejvzácnější a nastává jen ve specifických případech, je indikátorem toho, že děti imigrantů z lusofonní Afriky nejsou dobře integrovány v portugalské společnosti. To se odráží i v poměrně častém příklonu těchto mladých lidí ke strategii identifikace se zemí původu rodičů či s Afrikou obecně. Touto cestou se vyrovnávají s odmítáním ze strany většinové společnosti a získávají sebevědomí potřebné k vytvoření pozitivního obrazu o sobě.

Dalším zásadním faktorem určujícím volbu identifikační strategie je barva pleti. Jak jsme viděli, rasové dělení světa je v představách portugalské společnosti stále velmi přítomné. Myšlená komunita portugalského národa má rasové hranice, tj. Portugalci si svůj národ představují jako homogenní společenství potomků bájných Lusů a zavírají oči před barevnou multikulturní realitou, která je obklopuje. To má samozřejmě negativní dopad na integraci dětí imigrantů z lusofonní Afriky do portugalské společnosti. Jejich tmavá barva pleti je důvodem jejich marginalizace a vyloučení prostřednictvím diskriminace na úrovni bydlení, vzdělání, zaměstnání apod. Dá se říci, že míra přijetí dětí imigrantů z lusofonní Afriky do společnosti závisí na odstínu jejich pleti. Čím tmavší mají pleť, tím hůře jsou přijímáni majoritou a tím těžší je jejich integrace do společnosti. Když se z tohoto hlediska podíváme na distribuci informátorů v různých identifikačních strategiích uvědomíme si, že strategii identifikace s Portugalskem si zvolili jen informátoři světlejší barvy pleti, tedy ti, kteří jsou poměrně dobře přijímáni majoritou. Informátoři tmavší barvy pleti si vybírali buď strategii identifikace se zemí původu rodičů nebo strategii smíšené identifikace. Jak jsme viděli, do volby identifikační strategie samozřejmě vstupují i další faktory, jako jsou životní zkušenost a charakterové vlastnosti konkrétního člověka.

Ukázali jsme si tedy, že děti imigrantů jsou nuceny využívat různé strategie, aby se vyrovnaly se svým hraničním postavením ve společnosti a našly si své místo ve světě. Důvodem, proč je jejich postavení tak složité a proč je jejich proces konstruování identity provázen tolika tenzemi, je fakt, že nezapadají do žádné z existujících kategorií. Kategorií, podle kterých si lidé vymezují svou identitu a které, jak dokazuje právě případ dětí imigrantů, dávno neodpovídají realitě dnešního světa.

Úzce vymezené kategorie identity založené na hlavních organizačních principech jako je národ, etnická skupina, státní příslušnost apod. jsou pozůstatkem uspořádání světa vzniklého v 19. století a nereflektují stav světa dnešního. Trvání na zastaralých a omezujících

kategoriích nám brání vidět svět takový, jaký je, a způsobuje vyloučení čím dál větší skupiny lidí, která do těchto škatulek nezapadá. Současný svět charakteristický velkou migrací obyvatel je světem míšení, světem synkretických a hybridních identit a to bychom si měli uvědomit. Příklad dětí imigrantů dokazuje, že snaha vejít se do stanovených kategorií identity, které nepřiléhají k jejich životu, implikuje potlačení části sebe sama a způsobuje frustraci z nemožnosti dosáhnout plného uznání ze strany ostatních. To vše jen proto, že společnost nepovoluje vybočení ze zažitých kategorií. Přitom jen strategie smíšené identifikace umožňuje vznik nových hybridních identit, které dovolí každému z dětí imigrantů být sebou samým a plně se realizovat. Jen tak se mohou tito mladí lidé úspěšně integrovat. Jejich kulturní bohatství, specifická zkušenost a pohled na svět pak mohou být pro společnost jen přínosem.

Proč tedy zavírat oči před skutečností a snažit se za každou cenu zachovat staré pořádky a tradice? Kultury jsou proměnlivé dynamické entity, které jsou neustále znovu vynalézány a (re)konstruovány. Z míšení kultur vznikají kultury nové hybridní a synkretické, a právě proto neuvěřitelně bohaté. Kultury, které si lidé vytváří osvojováním si různých kulturních prvků, jejich propojováním, přetvářením a vsazováním do nového kontextu. Je čas překonat esencialistické pojetí kultury a zbavit se úzkostlivého lpění na falešných kořenech. Zboření hranic neznamená ztrátu identity, naopak dá každému možnost svobodně si zvolit tu svou.

Seznam použité literatury

- Anderson, B. (1991[1983]). *Comunidades Imaginadas. Reflexões sobre a Origem do Nacionalismo*. Edições 70, Lisboa.
- Bauman, Z. (2003[1996]). From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. In Hall, S., Gay, P. (Ed.): *Questions of Cultural Identity*. Sage Publications Ltd.
- Bleich, E. (1999). Re-imagined communities? Education policies and national belonging in Britain and France. In Geddes, A., Favell, A. (Ed.). *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*. Ashgate Publishing.
- Bourdieu, P. (1998). *Contrafogos*, Celta Editora, Oeiras.
- Carvalho, F. (2005). *Filhos de imigrantes caboverdeanos em Portugal: a questão identitária*. Socinova/Migration Working Papers, FCSH-UNL.
- Cidra, R. (2002). 'Ser real': o rap na construção de identidades na Área Metropolitana de Lisboa, *Ethnologia* 12-14: 189-222
- Contador, A. C. (2001). *Cultura Juvenil Negra em Portugal*. Celta Editora. Oeiras.
- Eriksen, T.H. (2002[1993]). *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. Pluto Press, London.
- Fradique, T. (2003). *Fixar o movimento: representações da música rap em Portugal*. Lisboa, D. Quixote.
- Friedman, J. (2000 [1994]). *Cultural Identity and Global Process*. Sage, London.
- Gellner, A. (1997). *Nationalism*. New York University Press.
- Giddens, A. (1999[1991]). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge.
- Gilroy, P. (2000[1993]): *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Gilroy, P. (2003). Diaspora and the Detours of Identity. In Hall, S. (Ed.): *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*. Sage Publications Ltd..
- Hall, S. (2001). Cultural Identity and Diaspora. In Woodward, K. (Ed.): *Identity and Difference*. Sage Publications Ltd..

Hobsbawm, E. (2000). *Národy a Nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. CDK, Brno.

Machado, F.L. (1994). *Luso-africanos em Portugal: nas margens da etnicidade*. Sociologia N°14.

Machado, F.L. (2006). Novos portugueses? Parâmetros sociais da identidade nacional dos jovens descendentes de imigrantes africanos. In Miranda, J., João, M.I.: *Identidades Nacionais em Debate*. Celta Editora, Oeiras.

Miranda, J. (2002). *A Identidade Nacional: Do Mito ao Sentido Estratégico*. Celta Editora, Oeiras.

Moreira, C.D.(2006). O Enigma do Teseu ou as Identidades Questionadas In Peralta, E., Anico, M.: *Patrimónios e Identidades. Ficções Contemporâneas*. Celta Editora, Oeiras.

Pais, J.M., Blass, L.M.da S.(2004). *Tribos urbanas: produção artística e identidades*. Imprensa de Ciências Sociais, Lisboa.

Pires, R.P.(2003). *Migrações e Integração. Teoria e Aplicações a Sociedade Portuguesa*. Celta Editora, Oeiras.

Rocha-Trindade, M.B. (2006). Afirmações identitárias em quadro migratório. In Miranda, J., João, M.I.: *Identidades Nacionais em Debate*. Celta Editora, Oeiras.

Roland, A. (2003). Identity, Self and Individualism in a Multicultural Perspective In Salett, E.P., Koslow, D.R.: *Race, Ethnicity and Self. Identity in Multicultural Perspective*. National Multicultural Institute, Washington, D.C..

Saint-Maurice, Ana de (1997). *Identidades Reconstruídas. Caboverdianos em Portugal*. Celta Editora, Oeiras.

Internetové zdroje:

www.acidi.gov.pt/docs/Legislacao/LPortuguesa/Entrada/DL%2034%202003.pdf

www.amnistia-international.pt/documents/Estudo_Racismo_Portugal.pdf

www.inde.pt/partnet/Textos/DocAntContador-pt.pdf

www.mai.gov.pt/data/documentos/%7B115AB1B4-2C21-45FB-A2D5A996E4A66EF8%7D_aspectosrelevantesdaleiimigracao.htm

www.nacionalidade.sef.pt/index.html

Film:

Stuart Hall, Race: The Floating Signifier (1996), <http://video.google.com/videoplay?docid=-8471383580282907865>, 24.4.2009:

Hudební nosiče:

AAVV (1994). *Rapública*, Sony Música.

Da Weasel (1995). *Dou-lhe com a alma*, Dínamo.

Valete (2002). *Educação Pública*, Horizontal.

Seznam příloh

1. Seznam informátorů
2. Rozhovory – okruhy
3. Mapa - Nebezpečné čtvrti v Metropolitní oblasti Lisabonu
4. Fotografie -Ilegální imigrantská čtvrť Santa Filomena, Amadora, metropolitní oblast Lisabonu
5. Fotografie -Ilegální imigrantská čtvrť Santa Filomena, Amadora, metropol. obl. Lisabonu
6. Fotografie - Ilegální imigrantská čtvrť Quinta da Vitória, Loures, metropol. obl. Lisabonu

Přílohy

1. Seznam informátorů

Jméno	Věk	Místo narození	Občanství	Vzdělání	Povolání
Beatriz	21	Angola	portugalské		studentka VŠ
Carolina	20	Portugalsko	portugalské	ZŠ	prodavačka
Cecília	21	Portugalsko	Sv. Tomáš a Princův ostrov		studentka VŠ
Jorge	30	Portugalsko	portugalské	nedokončené ZŠ	číšník
Luísa	24	Portugalsko	Sv. Tomáš a Princův ostrov	VŠ	telekomunikace
Manuel	27	Portugalsko	portugalské	SŠ	elektrikář
Maria	20	Portugalsko	portugalské		studentka VŠ
Mariana	26	Portugalsko	portugalské	nedokončené ZŠ	kuchařka
Raúl	28	Portugalsko	portugalské	nedokončené ZŠ	dělník
Vanda	19	Angola	Sv. Tomáš a Princův ostrov		studentka SŠ
Vanessa	31	Portugalsko	portugalské	SŠ	účetní

2. Rozhovory - okruhy

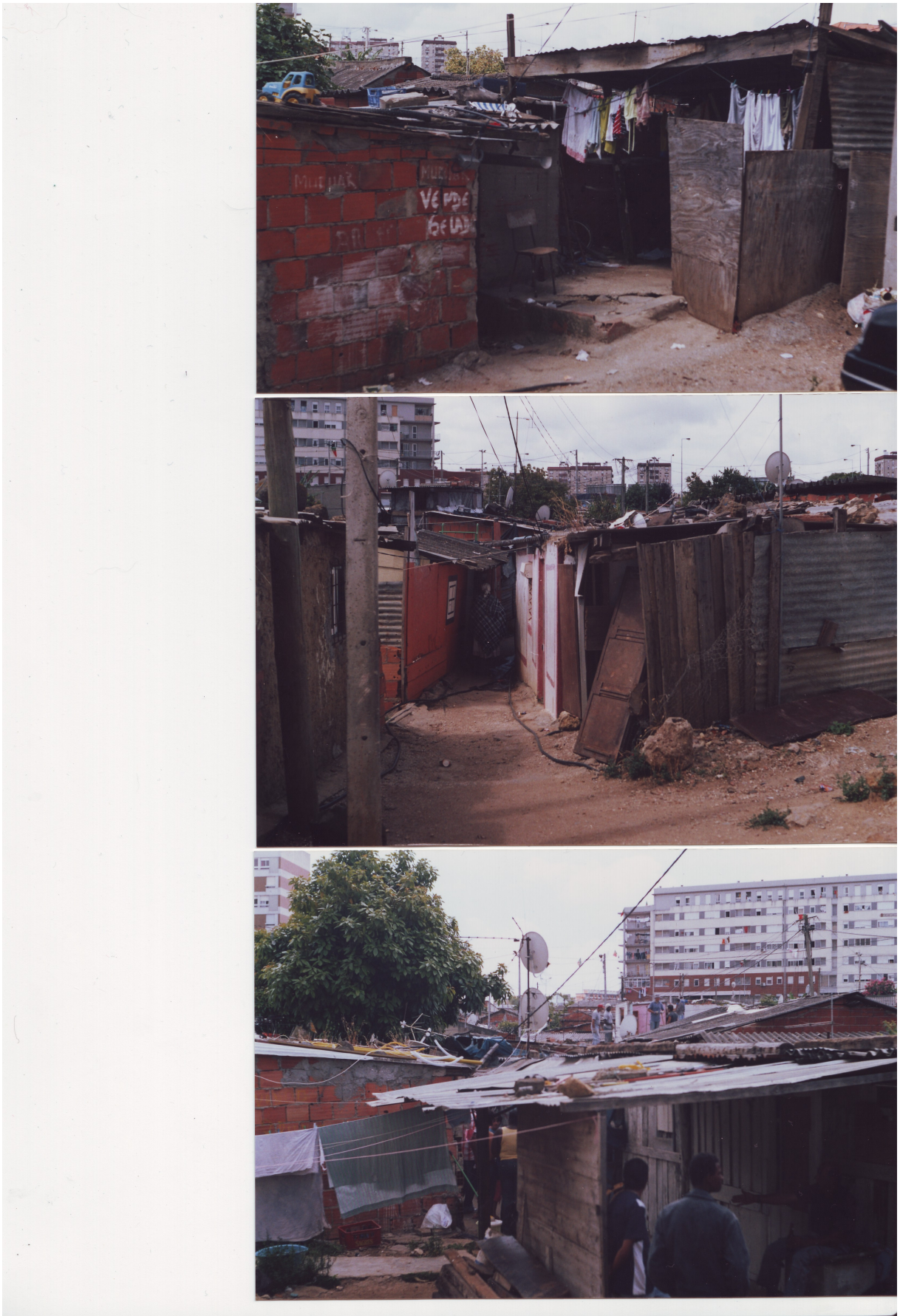
1. Osobní údaje: jméno, věk, bydliště, místo narození
2. Příchod do Portugalska: Pokud se dotazovaný nenarodil v Portugalsku, kdy tam přišel a s kým. Důvody příchodu do Portugalska. Měl dotazovaný už v době příchodu příbuzné v Portugalsku?
3. Rodina: místo narození a národnost otce, matky a sourozenců
4. Vzdělání: dosažené vzdělání, důvody předčasně ukončené školní docházky, možnost návratu ke studiu
5. Zaměstnání: profese, současné zaměstnání, spokojenost v zaměstnání, problémy
6. Občanství: Jaké má informátor občanství? Problémy při získávání občanství. Výhody získání portugalského občanství a nevýhody plynoucí ze statusu cizince
7. Pocit sounáležitosti: osobní identifikace a pocit sounáležitosti s Portugalskem a zemí původu rodičů
8. Vztah k Portugalsku: spokojenost se životem v Portugalsku, charakteristika Portugalců
výhody a nevýhody života v Portugalsku, plány do budoucna
9. Vztah k zemi původu rodičů: návštěvy, znalost poměrů, možnost žít v zemi původu rodičů,
charakteristika jejích obyvatel
10. Přátelé a volný čas: původ nejlepších přátel, zájmy, koníčky, oblíbená hudba
11. Rasismus a diskriminace: zkušenost s rasismem a diskriminací, rovnost příležitostí

4. Ilegální imigrantská čtvrť Santa Filomena, Amadora, Metropolitní oblast Lisabonu

5. Ilegální imigrantská čtvrť Santa Filomena, Amadora, Metropol. obl.
Lisabonu

6. Ilegální imigrantská čtvrť Quinta da Vitória, Loures, Metropol. obl. Lisabonu